

Joaquim Martí Mestre (València)

Un col·loqui poc conegut de Carles Ros

1 L'obra de Carles Ros

Al segle XVIII, coincidint amb la Il·lustració, tingué lloc a Europa un moviment de dignificació de les llengües vulgars, i consegüentment es desenvolupà una inquietud ortogràfica i gramatical pels idiomes moderns per part dels filòleg i erudits (cf. Ginebra, 1992: 72–75; 1995: 106–109; 1996: 31). Als Països Catalans arribà també l'interès per l'estudi gramatical, ortogràfic i lexicogràfic del català, a pesar de les mesures repressives contra la llengua que anaren succeint-se des de la nova administració borbònica.

Al País Valencià sobresurten en aquest sentit les contribucions de Carles Ros i Hebrera (1703–1773). Carles Ros va reivindicar l'aptitud i el valor del valencià per a qualsevol ús i demanava una major utilització escrita i culta de la llengua:

que no porque la lengua valenciana está aora arrimada, pues apenas se escribe en ella cosa alguna, se ha de pensar que es ruín.¹

En aquesta lamentació segurament pensava fonamentalment en els àmbits escrits formals i cultes, en la producció dels il·lustrats, que es feia en castellà o en llatí, i en les institucions, que fins la Nova Planta s'havien expressat en català, però no tant en la literatura de vocació popular, com els col·loquis, que ell mateix escrigué, que continuava fent servir habitualment el català.

Ros fa aquesta reivindicació segurament també com a reacció als sectors que acusaven el català de ser una llengua inservible, i que per això renunciaven al seu conreu i s'oposaven al seu estudi:

També no dubte [...] aurà alguns que per mocegar la obra, [...] que.m diran: la llengua valenciana hui en dia ni s'estima ni usa, y que a què pot vindre traure yo aquest tratadet ni cansar-me.n aquell lenguatge que no servix.²

1 *Epítome del origen y grandezas del idioma valenciano*, València, 1734, p. 4.

2 *Tratat de adages y refranys valencians*, València, 1736, p. 11.

En conseqüència, Carles Ros es va esforçar per donar els instruments gramaticals i lexicogràfics necessaris per a un bon ús parlat i escrit del valencià. A propòsit de la seua *Corrección de voces y phrases* (València, 1771), diu:

Confío será estimada de las personas escolares la presente obrilla, útil al vulgo u común, pues con facilidad podrá disponer, si quiere, hablar en valenciano y escribirlo como se debe. (p. 4)

Una de les seues principals preocupacions fou la fixació ortogràfica de la llengua, necessària per a escriure-la i llegir-la correctament, la qual el dugué a elaborar diversos tractats ortogràfics.

En les seues recerques ortogràfiques Carles Ros es va basar en dades documentals i en l'observació de la pronunciació valenciana, però no pogué tenir en compte tractats teòrics, davant l'absència d'una tradició de teoria ortogràfica en català:

y en materia de orthographía valenciana no he visto autor ni tratado alguno, que esto han sido observaciones de lo que noté, leyendo escritos de nuestro idioma antiguos.³

En canvi, sobre l'ortografia castellana, de la qual també es va ocupar, comptava amb una extensa tradició teòrica on poder acudir. En aquesta situació no és estrany que la presència de l'ortografia castellana es deixés sentir en la teoria ortogràfica valenciana de Ros. Així, les referències al castellà són constants en la seua obra ortogràfica valenciana, en la qual s'ocupa preferentment de les grafies i sons que presenten discrepàncies respecte a la llengua veïna, i sempre ho fa indicant les diferències o semblances en relació a aquella llengua. Amb tot, es va esforçar per mantenir separada l'ortografia valenciana de la castellana, i va reivindicar les grafies autòctones, com els dígrafs *ny*, en front del castellà *ñ*, i *-ig*, tot rebutjant la *ch* amb valor palatal i la *ç* que no considerava genuïna.

Carles Ros, coneixedor dels debats mantinguts durant els segles XVII i XVIII entre els gramàtics castellans sobre els criteris a partir dels quals s'havia d'elaborar l'ortografia, en la major part de les seues declaracions es mostra partidari de l'ortografia del costum o tradició,⁴ si bé en ocasions també defensà el criteri de l'etimologia⁵. En canvi, generalment es mostra contrari als ortògrafs innovadors que volen basar l'ortografia en la pronun-

3 *Práctica de orthographía para los dos idiomas castellano y valenciano*, València, 1732, p. 66.

4 *Práctica de ortographía...*, prefación, § 6, 17.

5 *Práctica de ortographía...*, p. 3.

ciació, sobretot quan, per uns suposats motius de facilitar-ne l'aprenentatge, menyspreen la tradició i l'etimologia.⁶ Amb tot Carles Ros era conscient de les dificultats pràctiques que representava un seguiment absolut d'un únic criteri en la teoria ortogràfica, de la inviabilitat de formar una ortografia pura,⁷ i per això, sense descartar la fonètica moderna, acabarà admetent, tant per al català com per al castellà, una ortografia mixta, com ho era també la que havia adoptat l'Acadèmia Espanyola en el *Diccionario* de 1726:

Es bien evidente con estos exemplos no poderse fixar la orthographía castellana, sino que ha de admitirse mezclada; de tal manera que ni todo puede ser etymología, ni todo pronunciación latina o castellana, ni todo costumbre, porque es preciso hazer un mixto agradable.⁸

Segurament en la teoria ortogràfica de Carles Ros predominen les solucions tradicionals, fonamentades en el costum, sobretot si comparem les seues propostes amb les dels gramàtics contemporanis del Principat i de Menorca, que eren bàsicament antitradicionals i foneticistes.⁹ Ara bé, no podem oblidar les innovacions i les normes que estableix Carles Ros tenint en compte la pronúncia valenciana que ell coneixia, la del subdialecte central o apitxat.¹⁰ Igualment la voluntat de diferenciar mots homòfons i homògrafs, així com possiblement el criteri de la compatibilitat gràfica amb altres mots de la mateixa família o paradigma (per exemple, *sab* de *saber* – *çap* ‘zape’), expliquen altres preferències ortogràfiques no tradicionals del notari valencià (cf. Segarra, 1985: 58–70; Martí, 1998: 103–108).

La intencionalitat de millorar el coneixement del català entre els valencians la va complementar amb les seues obres lexicogràfiques,¹¹ les quals al mateix temps estaven també concebudes per a facilitar-los el coneixement del castellà:

6 *Práctica de ortographía...*, prefación, § 20.

7 *Práctica de ortographía...*, prefación, § 5.

8 *Práctica de ortographía...*, prefación, § 7.

9 És el cas de Pere Màrtir Anglés, Josep Ullastra i Joan Petit i Aguilar, així com del menorquí Antoni Febrer i Cardona (cf. Segarra, 1985).

10 A pesar que això el fa incórrer en algunes imprecisions, com quan preceptua unes mateixes grafies, *g*, *j*, per als fonemes palatals africats sord i sonor, que, d'acord amb la fonètica apitxada, confon.

11 De Carles Ros es conserven tres diccionaris: *Breve diccionario valenciano–castellano* (1739), *Diccionario valenciano–castellano* (1764) i *Raro diccionario valenciano, único y singular de voces monosílabas* (1770), inèdit. Sobre aquest darrer diccionari, vegeu Casanova (1990–91) i Guardiola i Savall (2004). Segurament va deixar també incomplet i inèdit un *Diccionario valenciano–castellano de voces polysílabas*, actualment desaparegut, i que possiblement era una ampliació del seu diccionari de 1764 (cf. Guardiola i Savall, 2004: 45).

Para que el común de esta ciudad pueda en adelante hablar la lengua castellana, si no mejor, menos mal, y juntamente halle la suya escrita, porque de las dos necesita saberlas bien hablar, leer y escribir.¹²

Tot sembla indicar que l'obra gramatical de Carles Ros, malgrat que no acabà de complaure als germans Maïans, tingué una acollida acceptable entre certs sectors de la població valenciana interessats per la llengua materna. Així, l'autor diu que la *Corrección de voces y frases* la va escriure, malgrat els seus problemes de salut, a petició de "diferentes amigos y personas amantes de la patria y lengua" (p. 3), que li ho demanaven des que publicà el diccionari de 1764. Els dos diccionaris impresos de Ros també van ser ben acceptats pel públic i es van difondre amb relativa rapidesa (cf. Torres Navarrete, 1995: I, 208–209). Els de Ros van obrir les consciències dels lletraferits valencians sobre la necessitat d'elaborar un gran diccionari valencià. El mateix Ros amb el seu diccionari de 1764 manifestava la intenció de "mover más presto los ánimos para que se apliquen a formar un diccionario copioso, que tanto importa". El cronista de València Agustí Sales en el "Juicio" a aquest diccionari deia que

sobre voces medio anticuadas cada dia vemos debates y consultas por falta de un buen diccionario de lemosín en castellano.

Sembla, doncs, que la lexicografia i el bon ús dels mots valencians despertaven un cert interès al segle XVIII, el mateix interès que va fer que els diccionaris del nostre autor es venguessen amb relativa facilitat.

Carles Ros es va preocupar també per l'ensenyament escolar de la llengua. A aquest respecte va escriure unes *Beceroles valencianes* inèdites i una *Breve explicación de las cartillas valencianas* (València, 1750). En aquesta obra proposava que el valencià s'ensenyés a les escoles primàries, juntament amb el castellà i el llatí:

Si los maestros de niños tuviessen para sus escuelas cartillas castellanas, latinas y valencianas con las combinaciones ajustadas a la pronunciación de los dialectos u syllabas para la formación de las dicciones, se lograría saber assí hablar bien, leer y escribir con distinción en cada lengua, y no resultarían para la ortographía castellana las dudas que hoy dia se ofrecen (§ 10).

12 *Raro diccionario*, ap. Casanova (1990–91: 134).

I és que, segons ell, el bon coneixement del valencià facilitaria l'aprenentatge del castellà. Primer calia aprendre correctament la llengua pròpia, i després les altres:

Porque parece cosa fuera de razón querer aprender otra lengua, sin que cada uno sepa primero la suya, teniendo conocimiento e inteligencia en ella.¹³

Carles Ros no qüestionava, doncs, l'ensenyament del castellà, que al seu temps ja s'havia introduït a l'escola primària valenciana,¹⁴ però propugnava conjuntament l'ensenyament escolar del valencià:

y que en las escuelas de niños se enseña esta lengua [la castellana], como general que es en España, [però] importa conservarse la valenciana.¹⁵

Un altre àmbit en el qual s'havia introduït el castellà al segle XVIII, i ja des del segle XVI, era la predicació, si bé el català continuà usant-se a València en els sermons emblemàtics municipals amb motiu de celebracions destacades, com la conquesta de la ciutat per Jaume I. Precisament a un d'aquests sermons, el predicat l'any 1638 per commemorar el quart centenari de la conquesta de València, es refereix Carles Ros. En aquella ocasió Joan Garcia d'Artés, bisbe d'Oriola, va predicar en català. Ros diu

que fuera muy justo se predicara siempre así, tanto porque las excelencias, propiedades y energías del idioma valenciano son más a propósito para la explicación de todo lo que se requiere para conseguir los fines que se solicitan por medio de la predicación, como porque participarán más de la doctrina evangélica los que, siendo valencianos, meramente no pueden entender todas las frases castellanas.¹⁶

13 *Epítome...*, ps. 2–3.

14 Fins i tot abans de la Reial Cèdula de 1768, que imposava el castellà a les escoles primàries i secundàries, car aquesta obra de Ros es va publicar l'any 1750.

15 *Breve explicación de las cartillas valencianas*, p. 19. La concepció bilingüe de l'ensenyament, i no únicament monolingüe en castellà, va ser defensada al segle XVIII per diversos sectors socials catalans, i, com veiem, també valencians (cf. Martí Mestre, 2005: 106). Recordem que l'any 1805 Manuel Joaquim Sanelo va presentar a la Societat Econòmica d'Amics del País de València un *Silabario de voces lemosinas y plan de enseñanza de este idioma* (cf. Gulsoy, 1992).

16 *Epítome...*, ps. 53–54. Tanmateix, malgrat els desitjos de Carles Ros, el sermó del cinquè centenari de la conquesta de València, celebrat l'any 1738, quatre anys després de la publicació d'aquest text de Ros, fou predicat en castellà (cf. Pitarch, 2001: 201).

Per tant, si bé les circumstàncies polítiques i religioses del moment el duïen a acceptar que “nace de acuerdo muy justo la permissión de que se predique comunmente en lengua castellana”,¹⁷ entenia també com a “muy justo” que es prediqués sempre en valencià, tant per les propietats i excel·lències de l’idioma propi, que el feien apte per a la predicació,¹⁸ com perquè d’aquesta manera els feligresos podrien participar millor de la doctrina evangèlica, donades les dificultats dels valencians per entendre el castellà. Així, doncs, Ros es mostrà en aquest camp, com en l’ensenyament, partidari d’una convivència del català i del castellà. De fet, com hem vist, també en els seus tractats ortogràfics i lexicogràfics s’ocupava conjuntament dels dos idiomes. Ros, per tant, immers en una difícil conjuntura política i social per a la nostra llengua, que va condicionar segurament la seua opció pel bilingüisme, tingué el mèrit d’esforçar-se per dignificar el català i estendre’n l’ús, quan altres, amb una base cultural més sòlida, es desentengueren d’aquesta llengua o la restringiren a viure modestament en l’àmbit familiar.

2 Els col·loquis de Carles Ros

Carles Ros va saber combinar la seua obra gramatical i apologètica amb la creació literària. I, així, fou autor d’un bon nombre de col·loquis en una època en què aquest gènere gaudia d’una enorme acceptació popular en la nostra terra. Carles Ros va trobar en els col·loquis una plataforma que li permetia una difusió àmplia del valencià escrit i del seu model lingüístic.¹⁹ Cal tenir en compte, però, que en les diverses edicions dels col·loquis de Ros al llarg dels segles XVIII i XIX els copistes i impressors van introduir-hi canvis, tendents a la modernització, simplificació i castellanització de les

17 Tinguem en compte que mentre que a Catalunya, a partir de la disposició tridentina sobre l’ús de la llengua vernacle, en els concilis de la Tarraconense dels segles XVI, XVII i XVIII es van dictar disposicions a favor de l’ús del català en la predicació, en canvi, al País Valencià el Concili Provincial de 1565 i els sínodes diocesans posteriors no feren cap indicació sobre la llengua de la predicació, la qual cosa deixava lliure el pas a la predicació en castellà (cf. Pitarch, 2001; Martí Mestre, 2005: 108).

18 Convé no oblidar que una de les raons adduïdes pels defensors de la predicació en castellà era que aquesta llengua suposadament permetia de “florearse en el estilo” millor que en català, que era una “llengua [...] corta” i pobra, com deia el canonge tortosí Alexandre Ros al segle XVII (cf. Prats, 1995: 26–27). Carles Ros, per tant, defensa l’aptitud del català per a la predicació, contra aquesta mena d’acusacions.

19 Carles Ros va escriure també el *Tratat de adages* com a exposició i difusió del seu model lingüístic, a fi que “tinguessen tots una extensa pràctica de la llengua valenciana, per trobar-me empenyat en ella”.

formes lingüístiques originàries, els quals afectaven sobretot l'ortografia i distorsionaven el model del nostre autor.²⁰

No és senzilla una classificació dels col·loquis, com tampoc de la literatura de canya i cordell en general. Marco (1977: 85–87) posava en dubte la validesa d'aquest tipus de classificació dels plecs solts per la barreja temàtica que acostumen a experimentar. Fuster (1985: 106) considerava que els col·loquis acomplien “missions” molt diverses: la notícia aparatosa, la ressenya de les solemnitats oficials, la invenció purament i simplement grotesca, la polèmica política, l'exhortació piadosa i la crítica de costums.

Blasco (1984) diferencia els col·loquis per a entretenir i divertir, que pretenen tan sols fer riure, els col·loquis polítics, instrumentalitzats sovint per les autoritats, pel poder, els col·loquis que plantegen alguna crítica social o de costums, i els col·loquis noticiers o protoperiodístics. El mateix autor, però, és conscient de les interferències entre aquests grups. Així, dins dels col·loquis noticiers, destria “la literatura sols parcialment noticiera –ja que el seu propòsit era més el d'influir que el d'informar–, clarament escrita per encàrrec” (p. 80). És el cas dels col·loquis redactats amb motiu de festes o celebracions, els quals “implicaven l'exaltament de l'Església o de la Corona”. Diferent era el cas dels col·loquis pròpiament noticiers, en els quals “primava la informació sobre qualsevol altre disseny, i que sovint barrejava la notícia amb la sàtira, sorgida espontàniament per iniciativa privada”, i considerava paradigmàtics d'aquest grup els col·loquis de Carles Ros.

Cañada Solaz (1994: 91–94), tenint present les limitacions de les classificacions temàtiques, proposa una divisió dels col·loquis en tres grups: els que són per a divertir, els que descriuen festes solemnes i els historico-polítics. Al seu torn, en cada grup s'inclouen altres subtemes. Nosaltra, en una altra ocasió (Martí, 2004: 202–205), tenint en compte les interconnexions temàtiques en aquesta mena de textos, i la necessitat sovint de limitar-se a destriar-hi el predomini d'un determinat objectiu o línia temàtica, parlàvem, a grans trets, de tres grups fonamentals de col·loquis, des del punt de vista temàtic: els polítics i eclesiàstics, els de costums o referits a esdeveniments o temes d'actualitat social i els purament humorístics.

En els col·loquis de Carles Ros trobem diferents línies temàtiques, les quals sovint s'entrecruen i conviuen en una mateixa peça. Un d'aquests elements temàtics és el costumisme. Ros ens informa amb minuciositat i realisme sobre costums i tradicions populars: els jocs infantils, les curses de

20 Sobre les diferències lingüístiques entre les diverses edicions dels col·loquis de Ros, vegeu Torres Navarrete (1995: I, 1298–1333).

toros, la festa del Corpus, els modes de vida dels colomaires i dels pescadors de canya. Els resultats als quals arriba són fruit d'un treball d'investigació i d'informació:

Ab treball y aplicació / que en molts dies he tengut, / arreplegar he pogut / de jochs tanta processó

Yo en algunes ocasions / he anat per curiositat, / y de lo molt que allí es parla / aquest romancet he format.²¹

Aquests col·loquis interessen els antropòlegs i historiadors, però també els lexicògrafs, per la gran quantitat de lèxic temàtic que arrepleguen, com en els nombrosos noms de jocs infantils, de classes de coloms, etc.

El contingut noticier, la informació d'esdeveniments locals d'actualitat, està present també en l'obra de Ros. Hi trobem informació sobre festes taurines, sobre l'aparició de cometes, o sobre el desgany que s'emportaren els llauradors valencians que desconfiaren de l'anyada de la seda l'any 1746. Moltes d'aquestes composicions solen estar dotades d'un to crític i moralitzant. Té també caràcter noticier el col·loqui sobre les festes celebrades a València amb motiu de la proclamació de Ferran VI, que té, així mateix, un evident contingut propagandístic de la Monarquia.

La crítica social està present igualment en els col·loquis de Ros. En el *Romanç nou hon se reciten los treballs de la gent pobra, per lo cares que s'han posat en València totes les coses y en especial lo menjatiu* critica la situació econòmica, que pateixen fonamentalment les capes populars, amb les quals es solidaritza; en canvi, "la gent rica d'estes coses / no.n deu saber la mitat, / puix allò dels dinerets / los fa viure descuidats" (Torres Navarrete, 1995: 21). Finalment, però, acaba demanant paciència i resignació, declarant-se partidari d'un conformisme social d'inspiració cristiana, descartant una actitud combativa i reformista.

En altres peces apareix la crítica de costums, amb un to allisonador i crític, i amb una voluntat objectiva: "que he de dir tot lo que passa. / Yo ya sé que els sabrà mal, / però com és lo que passa / (...), ho diré més clar que el aigua" (Torres Navarrete, 1995: 149).

En molts col·loquis de Carles Ros està present el to didàctic i moralitzant, la intenció d'aconsellar, d'allisonar o d'ensenyar, sovint amb l'exemple, i un cert sentit utilitari de l'existència, en la línia del pensament il·lustrat, on es prioritzen valors com l'estalvi, el treball i la productivitat, sobre la diver-

21 Torres Navarrete (1995: 5, 35).

sió insubstancial, la inactivitat i el balafament. En el *Romanç nou [...] bon se referixen al peu de la lletra totes les cosetes que deuen previndre les senyoretas per a parir, la subjecció que han de tindre al marit y altres circumstàncies que han de guardar les casades* pretén aconsellar les fadrines que han de casar-se:

He possat estes notícies / y he donat estos consells / perquè tota senyoreta / estes coses deu saber. (Torres Navarrete, 1995: 15)

Als afeccionats a la pesca els diu:

Y així, amichs, ja que volen / divertir-se en lo peixcar, / sia en no tindre quefer, / no a sovint, de quant en quant, / puix allò de cascun dia / per a diversió és sobrat. / Primer és la obligació, / après entra.l passejar. (Torres Navarrete, 1995: 43)

Als que gasten els seus diners en les corregudes de toros:

Més val possar bona olla / de una peseta de carn, / que veure toros un dia / y passar-se bona fam. (Torres Navarrete, 1995: 31)²²

També trobem en els versos de Ros una crítica, tenyida d'ironia, de la superstició popular, en concret respecte a un fenomen astronòmic que va causar gran renou a l'època, com fou la visió d'un cometa en el firmament.²³ En aquest sentit, Carles Ros concorda de nou amb les idees dels il·lustrats, que van fustigar les supersticions, tant les doctrinals o relacionades amb imatges religioses com les vinculades amb fenòmens naturals (cf. Mestre, 1979: 600–606). Veiem, per tant, com Carles Ros, que sol ser considerat com a representant del tradicionalisme i del castissisme, i que sovint ha estat col·locat en el vessant oposat a la Il·lustració, no es va mostrar impermeable a l'ambient il·lustrat, sinó que en va assimilar alguns postulats i els va voler transmetre al poble a través dels seus col·loquis.

22 Carles Ros sol mostrar-se crític davant les corregudes de bous, festa molt popular, però que va patir les crítiques i la persecució per part dels il·lustrats. En la *Nova y gustosa relació, jocós y divertit romanç, en què es ven lo corro de toros de la plaza de Sent Domingo de esta ciudad de València, en lo dia 11 de setembre de este present any de 1741* diu Ros: “Bé podien fer memòria / de alguns chascos ya passats, / y deixar-se de tals festes / que husà la gentilitat” (p. 1).

23 En concret en la *Relació burlesca que cert llaurador li fa al retor de son poble sobre ls discursos que ha oït en València per lo cometa que apareix en lo cel des de últims de janer d'aquest any*. D. L. M. L., València, s. a., on desmunta les creences supersticioses de “la gent del vulgo” valent-se en bona part de la ironia.

En el *Coloqui entretengut hon se referixen les dances, misteris y altres coses tocants a la gran festa del Corpus que.s fa en València* pretén instruir el poble sobre el significat de la festa del Corpus, valent-se de la figura d'un notari que explica el significat de la processó del Corpus de València a uns llauradors de l'horta. Com feien els memorialistes amb els seus dietaris i els cronistes amb les cròniques històriques, Ros pretén amb aquest paper deixar-ne memòria per al futur: “y avent-lo llavors escrit per a futura memòria” (Torres Navarrete, 1995: 115).

La intenció d'entretenir, de divertir, de provocar la rialla, està present pràcticament en tots els col·loquis de Ros, però en alguns es converteix en l'objectiu fonamental. Formen part d'aquest grup els col·loquis sobre les disfresses de llaurador en les Carnestoltes, dels quals ens ocuparem més endavant, i d'altres en què també està present la figura, sempre graciosa en aquesta mena de literatura, del llaurador, com el *Col·loqui entretengut hon se reciten algunes de les moltes rinyes que solen passar entre les sogres y les nores* i el *Paper graciós [...] en què un llaurador, suponent parla davant d'algunes senyorettes de València, hon aurà també un dotor de lleys, parla primer en elles y après li fa al dotor un informe ab los térmens facultatius corromputs, com ells los dibuen*.

3 El *Paper graciós* i els col·loquis de Carnestoltes

El *Paper graciós, discursiu, enfàtic, alusiu y sentencions per a desfresar-se de llaurador a les Carnestoltes*, sense any ni lloc d'impressió, 8 pàgines, en quart, que ara editem, forma part dels diversos col·loquis escrits per Carles Ros amb motiu de les disfresses de llaurador per a les Carnestoltes.

Martí Grajales (1987: I, 242; II, 764–765) i Ribelles Comín (1943: 462) citen una edició d'aquest col·loqui, impresa a València a la impremta d'Agustí Laborda, sense any, si bé al títol figura que anava destinat per a les Carnestoltes de 1748: *Paper graciós, discursiu, emphàtic, alusiu y sentencions per a desfregar-se de laurador a les Carnestoltes de l'any 1748. Dictat per una musa Laperà*, que era un dels pseudònims literaris més usats per Carles Ros. Ribelles Comín en va localitzar un exemplar en la biblioteca de Faustí Barberà, i Martí Grajales, per al qual és la primera edició de l'obra, en la de Francesc Almarche.

Ribelles Comín en cita una altra edició feta a València, també per Laborda, impresa possiblement l'any 1749. Martí Grajales es refereix a una altra edició d'aquest col·loqui, sense lloc ni any d'impressió, de vuit pàgines, en quart a dues columnes, sense numerar, que localitza a la biblioteca de Josep Maria Puig i Torralva. Presenta variacions en el títol: *Paper molt*

graciós, discursiu, enfàtic, alusiu y sentencios per a desfrasar-se de llauradors y dir-lo a les Carnestoltes, o en qualsevol funció particular. De Lapera.

El text que ara editem, segons es desprén de les variacions en el títol i en els versos transcrits per Martí Grajales, sembla ser una altra edició d'aquest col·loqui, diferent a les citades,²⁴ la qual cosa confirma que degué tenir una bona acollida popular, com era bastant general amb aquesta mena d'obres.

L'editem ara, a partir de l'exemplar que hem localitzat a la Biblioteca Valenciana, com una mostra dels col·loquis de Ros escrits amb motiu de la festivitat de Carnestoltes, tenint en compte sobretot que no és transcrit en cap dels reculls i estudis sobre l'obra d'aquest autor. No el transcriuen Barberà, Espín ni Torres Navarrete. El darrer autor, a més, el situa entre les obres de Ros perdudes o introbables (1995: I, 1279–1280).

Constantí Llobart (1879: 51–52) afirma que Carles Ros arribà a compondre vint-i-set peces en català, impreses, per a contrafer els llauradors en les disfresses de Carnestoltes, cosa que dona idea de la popularitat d'aquests papers. En aquestes obres, que deuriem anar destinades a la recitació pública, si bé també es difondrien a través de la lectura privada, un llaurador, en realitat algú disfressat de llaurador, assumeix la veu narrativa, tot parlant en primera persona i adreçant-se, generalment en termes galants, a uns receptors femenins, que podrien identificar-se amb les senyores del públic que estan escoltant la seua recitació. El llaurador sol relatar assumptes amorosos, sovint relacionats amb els seus festeigs i aventures galants. Altres vegades es dirigeix en particular a una senyoreta, de la qual es declara enamorat i que pretén seduir.

24 Martí Grajales transcriu els dos primers versos i els sis últims de l'edició de Laborda, i els quatre primers i la dècima final del *Paper molt graciós...* En aquests pocs versos es poden apreciar diferències ortogràfiques, fonètiques i lèxiques. El text que presenta una major fidelitat respecte a les propostes ortogràfiques de Ros és el primer, que, com hem dit, Martí Grajales qualificava de primera edició. Comença: “Déu os guart, giques gallardes, / dos hores que os vaig buscant”. I acaba, sempre segons la transcripció de Martí Grajales: “Ara va, y un altre dia / qu'estiga desocupat / contaré del sosposório / y cartes matrimoniales, / que ara marche a segar erba / per als rosins a sopar”. El *Paper molt graciós* comença: “Déu os guart chiques gallardes. / Dos hores que os vach buscant, / y que vesprada tindreu, / s'habeu de chuplar les mans”. I conclou amb una dècima: “Adéu, amores del dia, / que a Pobrir les cortinetes / d'eixes belles pestañoles, / omplin el cor de alegria. / Adéu, tanta bizzarria; / adéu, floretes de mach, / que al sol guañen en l'ensach / que ell va fer de sa bellea; / adéu, morrets de chalea, / que a segar erva me'n vach”.

A pesar que la diversió i l'entreteniment són les finalitats més visibles en aquestes composicions d'inspiració carnestoltesca, no hi està absent l'element didàctic i crític, present en molts col·loquis de Ros. En el que ara editem el trobem a través de la crítica que hom fa, valent-se de la figura del llaurador, de certs comportaments dels valencians urbans, contraposats als dels llauradors, o a través dels consells a les xiques per tal que no festegen amb diferents tipus d'homes marcats per alguna condició negativa: gelosos, balladors, versistes, parladors, oriolets...

En aquests col·loquis sol aparèixer, en efecte, en termes jocosos i satírics la contraposició entre els llauradors i els valencians urbans o pixavins,²⁵ representants de dues formes de vida ben diferents, la rural i la urbana, oposició que, a més d'aquests col·loquis carnestoltencs, es retroba en altres col·loquis de Ros,²⁶ així com en altres autors valencians del segle XVIII, com Joan Baptista Escorrigüela o en els col·loquis atribuïts a Carles Leon,²⁷ i que cal situar dins del context setcentista i il·lustrat de les tensions entre el món urbà i la ruralia, unides sovint a les contraposicions entre valors com tradicionalisme vs. modernitat, rusticitat vs. civilitat, naturalitat vs. artificio o virtut vs. vici.²⁸

La literatura popular del segle XVIII mostra, en efecte, un contrast en la societat valenciana de l'època entre la vida rústica, representació del castissisme, de la rudesia i dels valors tradicionals populars, i les formes de vida urbanes, lligades a les noves modes estrangeritzants, a l'artifici social i a la decadència dels costums. En la base d'aquest contrast estava, a més de les diferències culturals i de costums, la conflictivitat socioeconòmica latent entre la ciutat de València i la seua horta (cf. Ardit, 1977: 35, 58–59, 69–72; id., 1992: I, 114–117, 139–144), la qual tenia, de fet, una correspondència en el context peninsular general (cf. Martí, 2001: 55–80). Aquesta tensió és representada en els col·loquis a través de les figures del pixaví (o del petimetre) i del llaurador, figura en molts aspectes assimilable a la del *payo* dels

25 *Pixaví* (femení *pixavina*), documentat des del segle XVIII, és el nom burlesc que els llauradors de l'horta donaven als valencians de la ciutat; segons Martí Gadea (1906: 169), “per a indicar que són fins”. És a dir, dóna nom a una forma de vida que els naturals de la ruralia veïen com a distinta a la seua, com a més refinada i artificiosa, i de la qual es distanciaven.

26 Per exemple, en el *Paper graciós [...] en què un llaurador, suponent parla davant d'algunes senyores de València, bon aurà també un doctor de lleys, parla primer en elles y après li fa al doctor un informe...*

27 Vegeu Martí Mestre (1996, 1997) i l'edició que estem preparant dels col·loquis atribuïts a Carles Leon.

28 Cf. Martín Gaité (1981: 56–63), Fernández Valladares (1988: 258) i Martí (2001).

sainets castellans, encarnació i defensor, igualment, dels valors tradicionals (cf. Martí, 2001: 231–249), i en certa manera també a la del *majo* castellà, si bé aquest en representació de les classes populars urbanes.²⁹ En els col·loquis de Ros els llauradors són caracteritzats com a forts, valents, sincers, plans, laboriosos, amics de menjars substanciosos i abundants, sans, alegres, naturals, directes, vitals, però també rudes, i de vegades ingenus i ignorants. Per la seua part, els valencians urbans són afectats, amanerats, massa delicats, llepafils, viciosos, peresosos, pusil·lànimes, malaltissos, febles i amics de seguir les modes i les etiquetes i convencions socials, de les quals es burlen els llauradors.

Cal relacionar aquests col·loquis burlescos de Carles Ros amb el costum que hi havia als segles XVIII i XIX a València de disfressar-se de llaurador en temps de Carnestoltes. Segons comenta Amades (1957), referint-se al segon terç del vuitcents, aquestes disfresses de llaurador escometien els vianants donant-los conversa, “amb molta llicència i deseiximent”, i repartint-los versos, els quals prèviament havien adquirit en les parades de romanços. Amades en transcriu alguns procedents de plec solts editats entre 1854 i 1859. En aquests versos es poden apreciar, si fa no fa, els mateixos temes que trobem en els col·loquis de Ros sobre les disfresses de Carnestoltes, destacant les relacions eròtiques i amoroses i les notes satíriques sobre els pixavins. No hi falten les metàfores sexuals, afavorides per la desimboltura i la llicència del temps de Carnestoltes. La figura del llaurador, vist des de la perspectiva urbana com un tipus graciós, grotesc, poca-solta, mancat de polidesa, s’adeia bé amb l’esperit alegre, boig i desinhibit de les Carnestoltes, i contribuïa a l’alliberament de les passions i dels sentiments propis d’aquells dies.

En el *Paper graciós*, en efecte, es troben referències escatològiques, eròtiques i sexuals, així com el recurs al disbarat, aprofitant un somni del protagonista (ps. 6–7),³⁰ que encaixen bé amb el context carnestoltenc, i contri-

29 Sobre la figura del *majo* castellà i el seu contrast amb els *petimetres*, en el context social del segle XVIII, vegeu Martín Gaité (1981: 72–88) i Cepeda (1990).

30 En un manuscrit miscel·lani del segle XVIII titulat *Jardín delicioso y ramillete escogido de las mejores poesías que han salido a la luz en nuestros tiempos*, enquadernat a València l’any 1745 (Biblioteca Municipal de València, Fons Serrano Morales, ms. 6563) es recull un *Pregó en pens y cap y sens fi* que és tot una sèrie encadenada de disbarats. El poeta Pasqual de Benimarfull (1781–1835) és autor també d’algunes composicions poètiques a base de despropòsits (Hurtado Álvarez, 1981: 34–40). Sembla que aquest era un recurs literari de caràcter humorístic aprofitat de vegades per la literatura de vocació popular. En altres col·loquis de Ros dedicats a les Carnestoltes ens trobem amb cavalls humanitzats, que fins i tot arriben a parlar.

bueixen al propòsit jocós i burlesc del text. Per tant, en el llaurador dels col·loquis valencians, com en el *payo* dels sainets castellans setcentistes, es projecta generalment una dualitat entre, d'una banda, la identificació d'aquests personatges amb una sèrie de valors tradicionals, vistos generalment com a positius, en contraposició a la seua decadència en certs ambients urbans,³¹ i, d'una altra banda, el component humorístic d'aquests personatges, que, en el cas dels llauradors, es manifesta a través d'elements com el vestuari, el llenguatge, la rudesia, la innocència o la ignorància, explotats pels col·loquiers amb una finalitat humorística. De l'equilibri d'aquests dos components resulten unes peces de vocació popular en les quals hom tracta de compatibilitzar l'element jocós amb el to didàctic.

El col·loqui que ara editem comença amb la salutació del llaurador protagonista a les “chiques gallardes”. Tot seguit es presenta, fent una relació elogiosa d'alguns comportaments i qualitats dels llaurons, contraposant-los al capteniment dels valencians urbans. Entre les conductes que el llaurador els critica, es troba un sentiment de l'amor propi excessiu (*lo puntillo*), basat en la sang, el qual començava ja a ser anacrònic,³² i que el pagés ridiculitza: “sent lo cas que tota [la sang] és rocha, / après de ben garbellat”, així com la gelosia, bastant vilipendiada i ridiculitzada pels nous usos amorosos del segle XVIII (cf. Martín Gaité, 1981: 158–164). El llaurador exemplifica la negativitat de la gelosia amb la seua experiència personal amb una “chica de l'horta, / que era zelosa molt gran”. Això unit a l'opinió dels experts, el duu a aconsellar les xiques que no festegen amb homes gelosos. Tot seguit critica, sempre en termes jocosos, altres tipus masculins que, per diversos motius, han de ser evitats també per les joves: els balladors, els versistes, els aficionats a la farsa, els parladors i els oriolets.

A continuació, com correspon a l'època de Carnestoltes, “temps de bulla ben gran”, el llaurador es proposa emprendre un discurs festiu i de divertiment, com és el relat dels seus festeigs. Prèviament, però, fa una exposició, un tant grotesca, volent ressaltar el seu enteniment i intel·ligència, dins d'uns paràmetres jocosos i burlescos. Refereix, amb elements humorístics, el despertar del seu desig sexual, en arribar “als anys de la pubertat”, i el seu enamorament i festeig amb Lapeta. En aquest relat

31 Martí (2001) veu en la defensa de la vida rural, sovint idealitzada, que es troba en la literatura castellana setcentista, un reflex del pensament econòmic de l'època, on el tema agrari ocupava un lloc prioritari.

32 En efecte, al segle XVIII es considerava que l'honor i l'honra no eren ja patrimoni de certes classes socials i estaments nobiliaris, sinó que es podia aspirar també a una condició social honrosa des dels oficis i altres activitats productives (cf. Guillamón Álvarez, 1981).

intercala l'explicació d'un somni que tingué. Aquest episodi oníric serveix a l'autor per introduir en el text el recurs al disbarat, gens rar en aquests col·loquis carnestoltencs. Així, hi trobem horts que produeixen coses tan peregrines com trompes, coixineres, baldufaris de notaris, etc., un gos que es menja un acte notarial, un cavall empatxat per menjar "paperots i processos"..., tot contat amb un to jocós. La figura del notari, que apareix també en altres col·loquis de Carles Ros, recorda l'ofici de l'autor. Després d'aquest episodi, on intervenen els elements fantasiosos i els escatològics, torna a ocupar-se de la seua relació sentimental amb Lapeta, i com la va demanar en matrimoni. Deixa per a "un altre dia / que estiga desocupat" contar el desposori i les cartes matrimoniales. El col·loqui acaba amb una dècima on el llaurador s'acomiada de les xicones.

4 Edició

En la transcripció del text seguim fidelment l'original, tot respectant-ne les grafies. Només hem regularitzat, d'acord amb la normativa actual, les majúscules i minúscules, l'accentuació, la dièresi, l'apòstrof, les cometes, els guionets i parèntesis, així com l'ús de punts i comes i la separació de paraules. Amb el punt volat indiquem la geminació de consonants o l'elisió de vocals que avui cal representar normativament. Regularitzem també l'ús de la cursiva, que reservem per als versos o mots en una altra llengua (canvis de codi). Indiquem amb dues barres // el final de cada full en l'original, que numerem amb un número entre parèntesis. En les citacions la xifra remet a les pàgines de l'original. Assenyallem en el text amb un asterisc (*) els mots, accepcions i locucions no recollits al DIEC que puguen presentar dificultats de comprensió, als quals ens referim en l'apartat del lèxic (5.4).

Paper graciós, discursiu, enfàtic, alusiu y sentenciós, per a desfresar-se de llaurador a les Carnistoltes.

Déu os quart, chiques gallardes.
 Dos hores que os vach buscant.
 Y que vesprada tindreu!
 Se habeu de chuplar les mans.
 Ara va, per lleu ador!,³³
 ses lluminoses deytats
 que sien una y mil voltes
 ben trobades, cap sagrat!
 Me folgue que ho pasen bé,
 pués la mostra bella em par.
 Yo guapo per a servir-les,
 llest em trobe al seu manar. // ⁽¹⁾
 No són plantes ni rahons
 lo que gaste, que enchamay
 lo llauró* de fals embida,
 y si no, anem-ho probant.
 Què os pareix dels

[compliments?

Dones, los llaurons som plans.
 No gastam palla ni brosa,
 sinó tostem al gra, al gra.
 Això de la policia
 són només ceremonials
 que van per la part de fora,
 y és tot ayre en bon romans.
 Lo llauró per part de dins
 aprecia les amistats.
 No empleam lo temps en
 [veure,³⁴

sinós en menchar, menchar.
 Tot allò de *cumplimientos*,
 que dihuen urbanitats:
 «*Me alegre de ver a ustedes;*
beso rendido les mans;
¿la parienta se halla buena?,
¿y el pariente cómo está?
A los pies de usted, madama,
 y no s'achenollen may.
 També «*perdone usted y mande*»,
 com si haguera de testar.
 «*Servidor* de usted, señora*»,
 mes que no es deixa cagar?
 «*Me tiene usted a su obediencia*
muy rendido». Cap sagrat!,
 que no iguala un calepino³⁵
 la retahila que fan.
 Lo llauró de asò no entén,
 sinós de un comú parlar.
 «Vols o no vols. Si o no».
 Cada cosa al modo pla.
 Vivim com a peix en l'aygua,
 que és vida a lo natural,
 perquè de les policies
 resulten uns forts pesars.
 Ya per aquesta coqueta,
 ya perquè l'atre ha faltat
 un poquet en lo puntillo,
 l'atre no es vol abaixar,
 pués diu que és millor que ell,
 y no l'iguala en la sanc,
 sent lo cas, que tota és rocha,

33 Expressió eufemística, en lloc de *Déu*, valent-se de la substitució paronímica. Carles Ros la fa servir també en altres col·loquis. Cf. les locucions sinònimes *per lleu!* i *per lleu salut!*, usades, juntament amb aquesta, en els col·loquis valencians del segle XVIII (cf. Martí Mestre, 2006). Cf. també l'expressió *a fe de lleu*, feta servir pel mateix Ros (*Paper graciós, polític y entretengut per a el desfrés de les Carnistoltes, contrafent als llauradors de la horta. De la Molinera*, p. 3).

34 Entenguem *beure*, amb betacisme, que contraposa a *menjar*, del vers següent.

35 Té el sentit de 'diccionari llatí'. Metonímia d'autor, per Ambrogio Calepino, lexicògraf italià, que dedicà quasi tota la seua vida al famós i reeixit *Dictionarium* llatí, conegut com el *Calepín*, editat per primera vegada l'any 1502, el qual al temps de Ros continuava reimprimint-se en diverses llengües.

après de ben garvellat.
 Pués quan se enuchen per zels,
 que pensament infernal!
 De así naixen inquietuts,
 desasosiegos, debats,
 sospeches, desconfiances,
 ahogos y enemistats,
 perquè són un calihuet
 que està a tot hora cremant.
 Yo ho sé asò per experiència,
 perquè tenia amistat
 en certa chica de l'horta,
 que era zelosa molt gran,
 y no volia que yo
 a ninguna casa anàs.
 Sempre me estava reñint,
 retraent-me tots los caps*:
 Si parlaba en la Chitana,
 si la estava festechant,
 si anaba a casa Lapeta,
 si entraba en casa de Blay,
 si la Rocheta em volia,
 si la Fornera torbat
 me portaba, si Tomasa
 també me habia enchisat,
 si era rosí de lloguer,
 que a tot clavaba el quixal*.
 Yo me estava esbalaït
 de oír estos desbarats.
 Que bé digué aquell que dia
 que.ls zels naixien de allà // ⁽²⁾
 del pensament, y es criaven
 (o, com era bon pardall*)
 dins mateix la fantasia.
 Y així, venien a estar
 una sospecha només
 de lo que no es pot probar.
 Y ben mirat, és tontada
 tindre zels, ni en ells pensar.
 Chiques, en home zelós
 no os poseu a festechar,
 pués sempre estareu en guerra,
 sense esperanza de pau.
 Si a cas algun ballador
 os embia a demanar,
 si hau de seguir mon parer,
 que se'n vacha a escaparrar*.

Per ballador se ha de entendre
 aquells que sempre ballant
 estan en tots los bosquets³⁶,
 sens fer-se de respetar.
 Són com los aguaytacosos*,
 que no fan sinó escoltar
 les campanes que a mort
 [toquen,
 per a responsos peixcar,
 que el ballar en estos és
 un deliri, ben mirat,
 no habilitat, ni afició,
 y quant més vells, més orats.
 Les habilitats són bones,
 no hi a qui ho puga negar,
 mes temps, lloc y ocasió volen,
 que a tot hora és desbarat,
 pués més se estima la cosa
 quant més reservada està,
 perquè es fa molt ordinari
 lo que a tot hora miram.
 Pués quins atres los versistes
 per mania, són molt falts!
 Sempre van en paperets
 de vers pervers, amostrant
 dècimes de set renglons,
 de tretse, y de aí en abant.
 Quartilles sens consonància,
 concepte ni en tal pensar,
 pués la asonància, que és meñs,
 no se'ls aplega a encaixar,
 que.ls tals no tenen orelles,
 o si en tenen, són rucals,
 donant que riure als poetes,
 o disgust, per dir-ho clar.
 Y els que es donen a la farsa
 en cases particulars,
 que pareixen trompellots*

36 En cursiva en el text. Es troba ací usat amb un sentit poc clar, no enregistrar en cap diccionari. Ací podria entendre's amb referència a festes o llocs on es practica el ball, però no queda gens clar. Torna a aparèixer en la pàgina 4 del mateix col·loqui.

y volen fer de galans?
Y aquells que són parladors?
Esta sí que és taca gran!
Per hipèrbols* sempre parlen,
tota la cosa augmentant,
pués si els donen lo ditet,
dihuen que tota la mà.
Chiques, aneu ben alerta,
que en tots no es podeu casar,
que els que porten sarahuells
tots no són hòmens cabals.
Són menester moltes prendes
per a ser ben acabats.
Tampoc en oriolets*
os teniu que acomodar*,
perquè fan la carbonada*
aprés que es troben casats.
L'home, que hacha corregut
la Seca y Meca y la Vall
de Andorra*, que diu la vulgo.
Què os pareix? No estic
[morra]*?
Encara que só llauró*,
si escomence a sermonar,
los misionistes³⁷ machors
no tinc por me guañaran. // (³)
Mes arrimem estes coses,
que això vol ayre, sagrat!
Ara que són Carnistoltes,
y temps de bulla ben gran,
per lograr bona vesprada,
mos bosquets³⁸ he de contar,
vull dir, festechs que he tingut,
travesures y amistats,
pués té gran *significado*
tot lo que aniré cantant.
Bé poden l'*entendimiento*
ab molta atenció parar,
perquè ho diré en alusió,
pués no convé parle clar,
y en la mehua becerola

tots no saben lletrechar,
encara que alguns se fiquen
en voler-la interpretar.
A lo meñs de algunes lletres
que en ma becerola hi a,
les set, les tres y les dos
ningú les silabarà.
Mes deixem-nos de jactancies,
que si es posa a lletrechar
lo *sagalito* amic meu,
tan bé com yo llechirà.
Yo só un colomí*, señores,
que en torreta em solc parar,
en teulada, en colomer,
en finestra y en terrat,
mes si em posen la cañeta,
a casa marche bolant.
No hachen por de que
[im'agafen,
perquè estic molt aveat³⁹.
La Beateta ho pot dir,
que un día me endevinà.
Yo tinc un *entendimiento*
que em vola. Ma agüela ho sab.
Se chugar a les lletretes,
que és un choc molt estremat,
pués quin atre el del niñorro!,
y la cueta, què tal?
Só també una gran guitarra,
de música tan sonant
que la cítara de Orfeu
no crec li pugua aplegar.
Mes si a cas me la destemplen,
per a tornar-la a templar
són menester les musetes

37 En el text *miniosistes*, que deu ser una errada.

38 Abans havia aparegut en la pàgina 3. En aquest cas l'autor sembla considerar-lo sinònim de 'festeig'.

39 Expressions procedents del llenguatge dels colomaires, molt popular a la València del segle XVIII, el qual en part ha transcendit al llenguatge comú. El mateix Ros va escriure un romanç dels colomaires on, entre altres coses, fa referència a les teulades o torretes on es paren els coloms: "altres estan referint / [...] que els seus jamás en torreta / ni en teulada s'an parat" (Casanova, 2005).

ab sa Helicona⁴⁰ y Pegàs.⁴¹
 Entrem ara a referir
 alguns bosquets,⁴² relatant
 en cifres y abreviatures,
 com les que els notaris fan.
 Dic que vull parlar en cifres,
 perquè a voltes ve a importar,
 pués cada hu son *drápico*
 té en la bugada posat*,
 que en lo món el que meñs
 [corre,
 vola, sol dir lo vulgar.
 Quants aurà así que me
 [escolten,
 que molt callantet diran:
 «Asò que diu lo llauró*
 me comprén dels peus al cap».
 Cascú, *según tiene el quenio*,
 té els bosquets, cap sagranat!*
 Hi a uns que per los ulls parlen,
 atres per los peus y mans,
 atres pareix no es menechen,
 y agafen ocells volant;
 atres tirén maneguetes*,
 per interés o per grat,
 pués allò que ve de quenio
 a cascú, no pot faltar.
 mes asò és arreglar vides,
 si he de dir-ho en bon romans.
 A l'ànima del negoci,
 que això té de aprofitar. //⁽⁴⁾
 Aixina que yo arribí
 als anys de la pubertat,
 que són aquells en què a presa
 se sol lo ferro escalfar*,
 me demanaba el cos dona,
 y fer nuc* vach intentar.
 Pués com solen de confusos
 per chiner anar los gats,

anaba yo (cert, sí, tot),
 un moltet de amor calat,
 perquè el calfó* de Cupido
 en amorets llaborà.
 Fon la pubertat en mi
 lo temps de madura etat,
 que yo may he segut chic,
 de home sempre me he preat.
 Y ara parle en excepció
 de regles, no en cheneral,
 pués la llebre en trenta dies
 corre més que el burro en anys.
 Me enamorí de una chica.
 Chica? Divina deytat
 era, y en un tot tan bella
 que atra els meus ulls no han
 [mirat.
 Pués si a les veus se poguera
 reduir lo seu tresllat,
 havia de retratar-la,
 per deixar a tots pasmat.
 Y sobretot era prima,
 que el gros nunca és de mon
 [grat.

Yo a esta no la volia,
 la amaba, sí, cap sagrat!,
 perquè hi a gran diferència
 entre el voler y el amar.
 Amar és una afició
 de espontànea voluntat,
 sense anhel de interés,
 y pasió que del cor naix.
 Voler és per convenència
 pròpia, en la que sol mediar
 o interés, u obligació,
 o profit.⁴³ Asò és constant,
 que no em podrà un *ensuciado*⁴⁴
 estes rahons refutar.
 Què els pareís del meu discurs?
 No sé bé filosofar?
 Traguen-me un lletrat de cuina*,

-
- 40 L'Helicó era, segons la mitologia clàssica, una muntanya de Beòcia on residien les muses, i figuradament lloc on hom va a buscar la inspiració poètica.
- 41 Cavall alat, consagrat de les muses.
- 42 Sembla tenir el sentit de 'festeig' com en la nota 38.

-
- 43 Sobre *amar*, *voler* i *estimar*, vegeu Coromines (DECat, III, 596–598 i IX, 379–380).
- 44 Segurament deformació burlesca d'*ilustrado*.

d'eixos que van empolvats
 en papillotes y dengues,
 que en ell sabré disputar.
 Que perquè porte esparteña,
 bosa, correcha, puñal,
 sarahuell ample y montera,
 polític no sabré estar?⁴⁵
Mas dexemos esto a un lado,
 y pasem la bulla abant.
 Dia de Sen Chuan lo chove,
 acabant-me de llevar,
 prenguí la descucadora,
 posant-me-la baix del bras.
 En asò, viu a Lapeta,
 que venia caminant,
 de cullir les chirivies
 per a la olla del dinar,
 y li diguí en *verso ayroso*
 este requiebro enchisant:
 «Tela del meu entrecuix,
 lleterola, menchar blanc,
 tancada estàs en *mi pecho*,
 com a pàcaro enchaulat».
 Al dir-li yo este requiebro,
 relluent y entrevillat,⁴⁶
respuso una amorició*
 que *sufocado* em deixà,
 pués *me dixo de repiente*
 este *versico* estremat:
 «*Chochico el más regalado,*
quando aquell dia serà // ⁽⁵⁾
 que als dos agarrats a mosos
 en lo *lecho* ens trobaran?»
 Tirí la descucadora,
 capte lleu atronillat!*,

45 Referència al vestuari tradicional del llaurador valencià. Vegeu sobre això de la Puerta (2002: 212–239) i Puig (2002).

46 Deu derivar d'*entrevill*, variant d'*entrevi* 'mesenteri?', i estar relacionat amb les floretes que el llaurador acaba de dir a la jove, on, entre altres coses, la qualifica de "tela del meu entrecuix" i "leterola". El mot *entrevillat* no figura als diccionaris.

y de aquelles orelletes
 la agarrí. Chuant, chuant,
 cayguérem en un cequiol,
 y ens omplírem tots de fanc.
Mis señores, la ocasió
 nunca se ha de malograr,
 pués qui serà tan gran ase
 que tenint pasta entre mans,
 no es farà una fogaseta,
 per a dar tregua a la fam?
 En asò me la deixí,
 y pancha en amunt chitat,
 baix del banc de pelar fulla,
 molt adormit vach roncar.
 Ya era posteta de sol,
 quant me vinguí a despertar.
 Aní-me'n a segar herba.
 Y així que habia sopat,
 agarrí la rella al coll,
 per a anar a festechar.
 Arribí a casa Lapeta.
 Y al punt que vach aplegar,
 fiu la seña acostumada,
 que era un gran relinch pegar.
 Al *imento*⁴⁷ ixqué *corriendo*,
 y en lo paller asentats,
 li diguí estes rahonetes,
 més tendres que fesols blancs:
 «Com te va?, *espequito hermoso*,
 lluern del mes de mach,
 de aygüerol* *entendimiento*,
 flor pomposeta del camp.
 Ou lo que la llengua diu,
 ya que el cor tant ha callat.
Appropinquatio ad parlando,
 acostat, vine así ensà,
 que *sum corbellotus tuus**,
 de l'amor intricalat.⁴⁸
 Ha *pretérito imperfecto*!

47 Deformació de *momento*.

48 Mot no enregistrat als diccionaris. Potser està per *entrecalat*, format sobre el verb *calar*, com en la pàgina 5 del mateix col·loqui: "un moltet de amor calat", és a dir, figuradament calat, o siga, penetrat per l'amor.

En térmens gramaticals
 te parle, bé em pots respondre,
 mira que yo só estudiant.
 Parte de *futuro* en dus,
 no em fases tan fort penar.
Participio de presente,
 así em tens al teu costat,
 ple de cleவில் tinc lo cor,
 que en la vena principal
 del cor Cupido em ferí,
 yestic del dardo pasat.
Ab interjectio, conjunctio,
 desatinada deytat,
 quant serà el dia y el punt
 que achuntem los berenars*?,
 que *es lo mismo que decirte*
 quant nos podrem desposar*?»
 Estes grans amoricions*
 li solia yo encaixar,
 y així pasàbem les nits,
 fins a ser de dia clar.
 En asò me la deixaba,
 y marchaba a descansar
 baix del banc de pelar fulla.
 Y *estando* un dia roncant,
 ensomií que ma agüela
 al món havia tornat
 en figura de una chica
 de dèsat o díhut anys.
 També figurí en lo ensomi
 que ella venia a caball
 en lo porc del teixidor,
 y així que em va divisar
 baix del banc de pelar fulla,
dixo: «Chic, vés a regar». //⁽⁶⁾
 Aní a regar lo guaret
 de Nàculos, cap sagrat!,
 que és aquell a hon, en perdó
 de sos mercés, va a cagar
 lo meu bayo, y és guaret
 de terra y sahó tan gran
 que sembrí llabor de ràbens,
 y me ixqueren coses grans,
 com són trompes, trompellots,
 tontillos ab sos tímals,
 coixineres de cadarsos,
 garvellés, fundes de orinals,

baldufaris* de notaris,
 mases de picar espart,
 pistoles de faldriquera*,
 fil de cànem blanquechat,
 boixets de randa, tisoires,
 y chiulets dels de capar.
 Sagrat!, que terra, señores!
 Qui en tingués moixents*
 [rodals!

En asò baixí a València,
 per a que un acte em donàs
 cert pollisó* de notari.
 Y així que me l'entregà,
 li diguí: «Este potracolo
 quant, señor, me costarà?»
 Respon-me: «A huit sous la
 [fulla,
 set y micha, trenta reals».
 Traguí un grapat de pesetes,
 y estant los dinés contant,
 en terra el acte em caygué.
 Un goset que allí chitat
 estava daball la taula,
 llaucheret com un pardal
 ixqué, y me se mençà el acte,
 de lo que em quedí espantat.
 Dich-li yo al pollós notari:
 «Este animalet, sagrat!,
 sens dubte que en paperots
 lo degueren enconar,
 perquè yo en tota ma vida
 he vist cosa semechant».
 L'agarrí de la cueta,
 y el refilí en un terrat.
 El notari em respongué
 no sé què cosa enuchat.
 Tirí-li una mañoplada*,
 y me'l deixí espatarrat.
 En asò ixc-me'n al carrer,
 y marchí cap a l'encant,⁴⁹
 a temps que estaben corrent
 una egua molt galan.
 Done dita, y me la lliuren
 per vint y dèsat reals.

49 En l'original *encantant*, que deu ser un error.

Marchí a ma casa en la egua,
 gochós com un vell orat.
 Y a l'atre dia venint
 me va parir un castañ.⁵⁰
 Ell creixqué y es féu granet,
 que qualsevol animal,
 com vostés això no ignoren,
 va creixent des de que naix.
 Un pollisó* de notari
 lo castañet me va amprar.
 Yo lo y deixí, y en tres dies
 me'l va tornar entripat*
 de paperots y procesos,
 y de fam tot enfitat.
En punto la media noche,
 sentí un roïdo molt gran
 de patades dins lo estable.
 Prenc lo cresol a l'instanç,
 y trobí al meu castañet
 que daba els últims badalls,
 unflat de la entripació*
 com lo castell de Alacant,
 y el pobret per baix del rabo
 pegaba algun respirall*. // (v)
 Busquí la herba de achudes,
 y li vach acomodar
 un eixorbitant servici*,
 que el fiu a l'instanç cagar.
 Alcí-li después lo rabo.
 Viu tenia entravesat
 un grandísim potracol.
 Y aixina que fiquí el bras
 per aquell ullet sens vista
 que tots darrere portam⁵¹,
 lo y traguí en una sarpada,
 com la comare* més gran.
 Tornà en si del parasisme*,
 y en quatre dies curà.
 Lo meche de machor fama
 no haguera fet la mitat.
 En asò viu a Lapeta,

que era la mehua deytat,
 y en unes paraules primes,
 com quant hu té algun eslay,
 perquè de nit la tancaben,
 diu, no podia parlar
 en mi, si per la finestra
 de la cambra, que estarà
 de terra dos estatures
 ben cumplides de home gran.
 Yo li dic: «Adéu, Lapeta,
 que aquesta *noche veràs*
mi entendimiento a hon aplega».
 Com a mi me han agradat
las muqueres de cerquita,
 a la nit vach agarrar
 lo banc de pelar la fulla,
 y de la cambra a l'igual
 lo plantí. Y boqueta en boca
 molt content li vach parlar.
 Miren si discurrí bé!
 Tinc l'enteniment salat!
 Ella em digué estes raons:
 «Si vol vosté allò, demà».
 Yo, que en l'ora la entenguí,
 de la cúria al tribunal
 vinguí per les monicions*,
 y les maní publicar.
 Ara va, y un atre dia
 que estíga desocupat
 contaré del desposório
 y cartes matrimoniales,
 que ara marche a segar herba
 per a els rosins a sopar.

Dècima

Adéu, aurores del dia,
 que a l'obrir les cortinetes
 de eixes belles pestañetes
 ompliu lo món de alegria.
 Adéu tanta bizzarria,
 adéu, rosetes de mach,
 que al sol guañeu en l'ensach,
 que ell féu sols de sa bellea.
 Adéu, morrets de chalea,
 que a segar herba me'n vach.

Fi.

50 Cavall castany.

51 Evidentment, es refereix, jocosament, a l'anús, anomenat també *null*, *null cego*, *null de ponent*, *null occidental* i *null del trasser* (Martí Mestre, 2006).

5 Estudi lingüístic

5.1 Grafies

A l'hora de plantejar-nos l'estudi lingüístic d'aquest col·loqui, hem de tenir en compte, com ja hem vist, que no es tracta de la versió original de l'obra, sinó d'una còpia posterior, probablement del segle XIX o de la segona meitat del XVIII, i, com sol succeir en aquests casos en la literatura de canya i cordell, presenta segurament formes lingüístiques, sobretot gràfiques, diferents a les del text original. Notem, doncs, la presència de grafies distintes a les defensades per Ros en la seua obra ortogràfica, i que, com ja hem dit, hem d'atribuir als copistes i impressors posteriors. S'observa en l'ortografia la influència del castellà i de la fonètica apitxada. Les palatals africades sorda i sonora són representades per la mateixa grafia *ch*: *chiques* (1), *pancha* (6), *menchar* (2), *rocha* (2), també en posició final: *vach* (1), *festechs* (4), *mach* (6). Carles Ros, en canvi, proposava les grafies traicionals *g, j, tg, tj*, i en posició final *-ig*. La palatal nasal es representa sistemàticament per *ñ*: *reñint* (2), *meñs* (3), *pestañetes* (8), seguint també l'ús castellà i a diferència de les propostes de Ros.

D'acord amb la fonètica apitxada, no es fa distinció entre les alveolars fricatives sorda /s/ i sonora /z/. Així, hom utilitza la grafia *s* per a totes dues: *coseta* (2), *casats* (3), *brosa* (2), *gaset* (7). La *s* s'utilitza també de vegades per *c* i per *ç*: *asò* (2, 6), *así* (2). No es fan servir la *ss* ni la *ç*, però sí la *c*: *polícies* (2), *escomence* (3), *atenció* (4). També apareix, per influència del castellà, la *ç*: *çels* (2), *çelosa* (2), *esperanza* (3), grafia aquesta que era evitada per Carles Ros en les veus genuïnes.

L'africada sonora /dz/ es representa amb *ts*: *tretse* (3). En l'alveolar fricativa sorda es fa servir sempre *ix*, d'acord amb la pronúncia valenciana: *això* (2), *deixa* (2), *peix* (2). Es respecta la grafia *qu* + vocal: *quant* (3), *quatre* (8), i la *h* antihiàtica tradicionals: *dihuen* (2), *calibuet* (2), *sarabuells* (3). La /k/ final es representa amb *c*, refusant el dígraf velar *-ch*, a diferència de les propostes de Ros, per tal d'evitar la confusió amb la realització palatal: *porc* (6), *chic* (6), *banc* (8). La grafia de la palatal lateral és sempre *ll*, en totes les posicions: *lleu* (1), *llest* (1), i també *Llauró* (2), en majúscula en el text. Recordem que Ros només usava *l*- inicial en les majúscules.

5.2 Fonètica

En el vocalisme àton es nota una distinció general entre les vocals *a* i *e* àtones, com és normal en català occidental. El cas d'*amprar* (7) és ja ben antic (DECat, III, 304); en *llaucheret* (7) pot intervenir la dissimilació, com també en *chalea* (8), on podria veure's també la interferència del castellà *jalea*. La variant *tresllat* (5) 'trasllat' cal relacionar-la amb *trellat*, forma aquesta documentada ja a l'Edat Mitjana (cf. DCVB, X, 474; DECat, VI, 781).⁵²

Igualment, es distingeixen habitualment les vocals *o*, *u*. Els casos de *cumpliment* (2), *cumplides* (8) i *cullir* (5) s'expliquen pels condicionaments contextuals, per la influència de les consonants bilabials i de la *i* tònica. Inversament, les formes *montera* (5) i el castellanisme *roïdo* (7) podrien explicar-se per ultracorrecció.

Són pocs els casos on documentem *e* per *i*. El mot *desbarat* (2, 3) relacionat amb *desbaratat*, és anterior a *disbarat* (cf. DECat, I, 630); *ceremonial* (2), documentat ja en la llengua medieval (cf. DCVB, III, 127), deu explicar-se per un tractament més popular; i *llumenoses* (1) podria estar relacionat amb altres derivats de *llum*. Cf. *llumenar*, *llumenera*, *llumeneta*, *llumera*... Inversament, tenim *i* per *e* en *chiner* (5), segurament pel contacte amb la consonant palatal.

El cas d'*unflar* (7) per *inflar*, habitual en valencià, s'explica per influència labial [mf] (cf. DECat, III, 306). En *potracol* (8) i *potracolo* (7) hi ha una dissimilació vulgar de *protocol*, a més d'una metàtesi de la *r*. Cf. les variants *patracol*, *potricol* (DCVB, VIII, 808, 936) i *patricol* (Colomina, 1991:18). Hi ha reducció del grup *ei* a *i* en *mitat* (8) i *quixal* (2), corrent en valencià, sobretot davant d'una palatal fricativa sorda. Cf. *ixemple*, *ixeringa*, *ixir*, *sixanta* (Martí Mestre, 1997:84). Però no sempre es simplifica: *deixar* (5). Notem també la simplificació vulgar *convenència* (5) per *conveniència*, en aquest cas del grup *ie*.

En el consonantisme cal destacar la conservació sistemàtica de la *-d-* en els sufixos *-ada* i *-ador*: *vesprada* (1), *carbonada* (3), *teulada* (4), *patades* (7), *parladors* (3), com era normal en Carles Ros. Al segle XVIII els casos de pèrdua són escassos, i no s'estenen en la llengua escrita fins al segle XIX.

D'acord amb la fonètica del valencià central, es manté la *-r* final: *testar* (2), *templar* (4), *referir* (4); també en els plurals: *pesars* (2), i fins i tot en el mot *diners* (7), on s'ha generalitzat la pèrdua. Igualment es conserva sistemà-

52 En Martí Gadea (1891: 1808) figura *tresllat*, i abans Escrig (1851: 846) recollia *treslladar*. En català antic era normal l'evolució del prefix *tras-* o *trans-* a *tre(s)-* (cf. Colón, 1978: 28). Carles Ros (1764: 327) va recollir *tresnytar*, com a variant de *tranuytar*.

ticament la consonant oclusiva en els grups finals *-nt*, *-mp* i *-nc*: *cremant* (2), *ballant* (2), *quant* (3), *camp* (6), *sanc* (2), *fanc* (6), fins i tot quan segueix un pronom feble: *acabant-me* (5), *posant-me-la* (5), on el grup triconsonàntic afavoreix la pèrdua fonètica de la consonant medial. Únicament hi ha reducció en *tostem* (2), per *tostemps*.⁵³

Es conserva el grup *-ns* en els plurals dels mots plans, com és normal en català occidental: *hòmens* (3), *tèrmens* (6), *ràbens* (7). La *s* es palatalitza en el grup *-sk-*: *peixcar* (3), *creixqué* (7), fenomen molt generalitzat en valencià. El grup [gz] evoluciona a [jʃ]: *eixorbitant* (8), com és habitual en valencià. És corrent la confusió de *b* i *v*, com a conseqüència del betacisme: *probant* (2), *bolant* (4), *llabor* (7), *garvellat* (2). La forma *pareis* (5), si no és una errada, s'explica per la proximitat fonètica entre la palatal fricativa i la [s], si bé habitualment, com ja hem vist, és manté la *x*.

Destaquem també les variants formals *etat* (5) i *esparteña* (5), on es fa servir la *t* en comptes de la *d*. La primera forma, *etat*, figura també en altres romanços de Ros (cf. Torres Navarrete, 1995: I, 1417) i en altres col·loquis del XVIII (Martí Mestre, 1997: 101).⁵⁴ Quant a *espartenya*, derivat d'*espart*, es documenta ja en Eiximenis, si bé *espartenya* ha estat sempre la forma dominant en català (cf. DECat, III, 619).⁵⁵ En la variant *eslai* [*eslay*] (8) hi ha reducció del grup triconsonàntic *sgl*, amb pèrdua de la consonant medial.⁵⁶

53 Carles Ros en la relació d'adverbis de la seua *Práctica de orthographía* (p. 68) recollia ambdues formes.

54 La van recollir Escrig (1851: 401) i Martí Gadea (1891: 905). Per a Coromines (DECat, III, 226), *etat* és una forma cultista que van usar alguns escriptors medievals i que aviat desaparegué. L'ús entre alguns escriptors de la Renaixença es considera un arcaisme artificial i esporàdic (cf. DECat; DCVB, V, 622). Aquests arguments, però, semblen xocar amb l'ús bastant normal que trobem en els col·loquis del segle XVIII.

55 Coromines (DECat) diu que avui la variant *espartenya* és encara usual a la Ribagorça, la Llitera, el Baix Segre, Gandesa i el Matarranya, i creu que “degué arribar més al sud, car del català es devia pendre el murcià i andalús *esparteñas*”. En efecte, la documentació d'*espartenya* en Carles Ros, que també feia servir *espartenyer* (Torres Navarrete, 1995: I, 1416), en confirma l'ús en valencià al segle XVIII, i segurament degué usar-s'hi des de segles abans, com veurem. En castellà general *esparteña* ‘alborga, calzado hecho de esparto’ sembla ser un mot rar, si bé es troba en algunes regions, sobretot orientals. Es documenta al segle XV en l'andalús Antonio de Nebrija (cf. Alonso, 1986: 1080; DCECH, II, 738). Després el va recollir Covarrubias (1611): ‘el alpargate de esparto, grosero más que los alpargates de cordel’. Covarrubias arreplega també el refrany *Dios te libre de ira de señor y de alboroto de pueblo y juego de esparteña*, procedent de la *Philosophía vulgar* (1568) del sevillà Juan de Mal Lara, el qual afegia que “esparteña en valenciano se llama lo que dezimos nosotros del arávigio alpargate”, i cita una altra expressió relacionada que “dizen los valencianos: *Hízole la compañía de la esparteña*, porque lo dexó al mejor tiempo, y assí en el camino es gran falta la del calçado” (f. 13v). El *Diccionario de Autori-*

Per últim, fem referència a l'adaptació del fonema velar fricatiu sord del castellà en /k/ en els mots d'aquella llengua: *quenio* (4), *pácaro* (5), *espequito* (6), com a mostra de la pronúncia que tenia la /x/ entre els catalanoparlants dels segles XVIII i XIX.

5.3 Morfosintaxi

Notem l'ús del gènere femení en *vulgo: la vulgo* (3), possiblement perquè en el context apareixen pròxims altres articles femenins: “que hacha corregut / *la Seca y Meca y la Vall* / de Andorra, que diu *la vulgo*”.

En l'article masculí documentem les formes plenes *lo, los*, reforçades *el, els* i *asil·làbiques l', .ls*. Ros en *Qualiddes i blasones* va exposar una regla sobre l'ús de les formes plenes o reforçades de l'article. Deia que calia usar les

dades (1732) de la RAE repeteix la definició d'*esparteña* de Covarrubias, i el mateix refrany. Gonzalo Correas (1627), que va seguir també el recull de Mal Lara, inclou, igualment, aquest refrany: *De ira de señor i de alboroto de pueblo nos libre Dios, i de xuego de esparteña, ke da pena*. Amb anterioritat, la parèmia figurava en el *Libro de refranes* (1549) de l'aragonès Pedro Vallés, però en lloc de *juego* aquest feia servir el mot *fuego*, amb la qual cosa, si no és una errada d'edició, molt possiblement, com veurem, canvia el sentit del mot *esparteña*. *De ira de señor y de alboroto de pueblo; y de fuego de esparteña* (CORDE). De fet, Coromines (DCECH, II, 738) cita en un parell de textos castellans de c. 1400 *esparteña* amb el sentit de 'mecha' o 'torcida de lámpara', significat que aniria d'acord amb el *fuego de esparteña* de Pedro Vallés. En el CORDE, a més de les cites de Vallés i de Correas esmentades, *esparteña* només figura en Quevedo (1609): 'calzado deste esparto', i, ja al segle xx, en el valencià Pasqual Boronat, i com a adjectiu, en l'andalús Villalón: “una *esparteña* estera”. En l'actualitat, com observa Coromines (DECat, III, 619), sembla tenir més vitalitat en andalus i murcià (cf. Alvar Ezquerria, 2000: 359; Molina, 1991: 135). A aquestes varietats cal afegir l'aragonès (Andolz, 2004: 197; ALEANR, m. 1058; *Endize*, 828–829), incloent-hi Navarra (*esparteñas, espartiñas*) (Iribaren, 1952: 224), el parlar de la Serrania de Conca (Calero, 1981: 147; *Palabras nuestras*), no considerats per Coromines, a més del gascó pirinenc (*espartenba, espartino, espartillo*) (Mistral, 1979: I, 1024; DECat). Tinguem en compte que la major part de les dades antigues castellanes coincideixen amb aquestes regions. Continua utilitzant-se també en els parlars castellanoaragonesos de l'interior valencià, contigus a la zona aragonesa i castellana d'ús del mot: a l'Alt Palància, l'Alt Millars, la Foia de Bunyol, els Serrans o el Racó d'Ademús (Torres Fornés, 1903: 262; Llatas, 1959: I, 253; Villanueva, 1996: 58–59; Penalba / Navarón, 1997: 44; Gargallo, 2004: 230; *Diccionario de palabras propias del Alto Mijares, Vocabulario popular serrano*). La presència en gascó, a més del català, fa pensar en l'autoctonia del mot en aragonès, com un dels nombrosos casos de comunitat lèxica entre aquestes llengües.

- 56 *Eslai* i *eslaiar* figuren, des de Carles Ros, en els diccionaris valencians dels segles XVIII i XIX, i es troben, igualment, en els textos valencians del segle XVIII (cf. Martí Mestre, 1997: 204). Tanmateix, no figuren en el DECat, i el DCVB (V, 353) els recull només en el diccionari de Carles Ros de 1764.

formes plenes *lo*, *los* “si finalitza la dicció antecedent en lletra consonant” i “après de punt final o al principi de qualsevol escrit”; en canvi, es fa servir *el*, *els* “si la paraula o dicció acaba en vocal”, i justifica aquest ús “per a embeure la synalepha que en lo cas referit se comet” (ap. Torres Navarrete, 1995: I, 159).

En el *Paper graciós* s’observa en general aquesta regla, si bé no de forma sistemàtica. Així, l’article *lo*, que és el predominant (31 casos) es documenta sobretot en el context consonant o semiconsonant (C) + *lo* + consonant (C) (23 casos), i apareix també en els contextos C + *lo* + vocal (V) (2 casos) i V + *lo* + C (6 casos).⁵⁷ Per la seua part, *los* es documenta sis vegades en el context C + *los* + C, i dues en C + *los* + V. L’article *el* apareix deu vegades en el context V + *el* + C, tres en V + *el* + V, i dues en C + *el* + C, una de les quals immediatament després de punt.⁵⁸ *Els* figura tres vegades en V + *els* + C, i una en V + *els* + V. A més, trobem la forma apostrofada *l’*, tant de l’article masculí com del femení, davant vocal, i en un cas la reduïda *.ls* darrere vocal. A això cal afegir les contraccions *al*, *als*, *del* i *dels*.

Veiem, doncs, com en Carles Ros predominen encara les formes plenes de l’article (*lo*, *los*), particularment després de consonant, mentre que les reforçades *el*, *els* s’usaven bàsicament darrere de vocal, on es van desenvolupar a partir de les asil·làbiques corresponents.⁵⁹

57 Aquests sis casos, però, presenten particularitats. En un l’article apareix immediatament després de punt, context en el qual Ros deia que calia usar *lo*: “y en quatre dies curà. / *Lo* meche de machor fama / no haguera fet la mitat” (8). En tres casos equival a l’anomenat *lo* “neutre”, amb funció abstractiva-generalitzadora: “que és vida a *lo* natural” (2), “una sospecha només / de *lo* que no es pot probar” (3), “ixqué y me se mençà el acte, / de *lo* que em quedí espantat” (7). En aquesta mena d’estructures, sobretot en les oracions de relatiu, no es documenta al text *el* ni les formes contractes, sinó *lo* en tots els contextos. I, per últim, en els dos casos restants l’article obri el vers, cosa que suposa una major pausa, acústica i visual, respecte al mot final del vers anterior: “Fon la pubertat en mi / *lo* temps de madura etat” (5), “Un pollisó de notari / *lo* castañet me va emprar” (7).

58 En aquest cas la presència d’un pronom feble masculí *el* en el vers immediatament anterior podria afavorir l’article *el* en el vers següent, el qual no és descartable que siga, de fet, obra del copista, i no original de Ros: “L’agarrí de la cueta, / y el refilí en un terrat. / *El* notari em respongué / no sé què cosa” (7). En l’altre cas l’ús de l’article *el* es justifica perquè es tracta d’una oració substantiva de relatiu genèrica de persona: “que en lo món *el* que meñs corre / vola” (4), on la forma *lo* hauria resultat ambigua.

59 Aquesta, però, no era la situació de tots els textos, i sembla que tampoc no ho devia ser de la llengua parlada, on les formes reforçades *el*, *els* devien tenir una major extensió. Així, en les memòries del rector de Montaverner Josep Esplugues, també del segle XVIII, predominava l’article *el* sobre *lo* en els mateixos contextos (Casanova, 1989: 18). De fet, *el* ja es trobava darrere consonant en textos del segle XVI, i n’incrementà l’ús en

El nostre autor aplica als pronoms febles la mateixa regla que havia exposat sobre l'ús de les formes plenes o reforçades de l'article: "Lo mateix modo de regir-se hi a sobre el usar de *me* per *em*, *nos* per *ens*, *ne* per *en*, *se* per *es* y *te* per *et* (...). També corre la mateixa regla sobre *el* per *los*" (ap. Torres Navarrete, 1995: I, 159–160).

Aquesta regla, com ocorria amb l'article, és fruit d'una reflexió selectiva de l'autor, i no coincideix plenament amb l'ús real de la llengua. El mateix Ros adverteix que "açò ja no es guarda ab tant rigor, mes yo dech previndre-u" i "que en molts escrits de nòstron idioma, que yo he llegit, he trobat açò mesclat, sens orde ni manera". Carles Ros, exercint de gramàtic, tracta d'ordenar, de fixar, la llengua, segons un model lingüístic determinat, un model que no podia coincidir plenament amb la variació de la llengua parlada. De fet, al segle XVIII els pronoms febles en posició proclítica adoptaven les formes reforçades *el*, *els*, *em*, *et*, *es*, *ens*, *en*, tant darrere de vocal com de consonant, si bé també s'hi documentaven les corresponents formes plenes (cf. Martí Mestre, 1999a: 169–171).⁶⁰

En el *Paper graciós*, en efecte, es guarden en general els principis gramaticals defensats per Ros. De manera que en posició proclítica les formes plenes dels pronoms apareixen bàsicament després de consonant i en posició inicial de frase, i les reforçades després de vocal. En la forma dels pronoms que s'apostrofen és també pertinent el mot següent. Així, els pronoms *se* i *me* mantenen les formes plenes en el context V + pronom + V, ja que en aquest cas la forma reforçada queda descartada per les característiques fonètiques d'aquest context, i l'apostrofada és molt poc usada en aquest text.⁶¹

El pronom *se*: C + *se* + V (4 casos), V + *se* + V (1 cas), V + *es* + C (11 casos), V + *s'* + V (1 cas).

El pronom *me*: C + *me* + C (8 casos), V + *me* + V (6 casos), V + *em* + C (17 casos), C + *em* + C (1 cas), V + *m'* + V (1 cas).

El pronom *lo*: C + *lo* + C (2 casos), V + *el* + C (2 casos), V + *l'* + V (1 cas).

El pronom *els*: V + *els* + C (2 casos).

els segles XVII i XVIII (cf. Martí Mestre, 1994: 114–117; Cano, 1995: 55–64). Aquesta situació dóna a entendre que la llengua literària de Ros i les seues propostes gramaticals no eren un simple reflex de la parla, sinó que darrere hi havia un model lingüístic elaborat de caràcter selectiu.

60 Ja hi ha exemples de les formes reforçades dels pronoms febles després de consonant al segle XVII (cf. Martí Mestre, 1999b: 127).

61 De fet, als segles XVII i XVIII sembla que les formes asil·làbiques eren bastant menys usades que les sil·làbiques (cf. Martí Mestre, 1999a: 171).

El pronom *nos*: C + *nos* + C (1 cas), V + *ens* + V (1 cas).

El pronom *en*: V + *en* + C (1 cas).

D'altra banda, el pronom de segona persona plural adopta sempre la forma *os*, tant precedida de vocal com de consonant:⁶² “Déu *os* guart” (1), “que *os* vach buscant” (1), “no *os* poseu” (3), “Tampoc en oriolets / *os* teniu que acomodar” (4).

Com a pronom reflexiu, i amb verbs pronominals, apareix el pronom *se* amb referència a la 2a persona del plural. És un ús prou freqüent al segle XVIII en valencià, aplicat també a la primera persona plural, continuat vulgarment en l'actualitat (cf. Martí Mestre, 1997: 94–95; 1999a: 170): “*Se* habeu de chuplar les mans” (1), “que en tots no *es* podeu casar” (3).

S'observa pràcticament l'ordre modern en la col·locació dels pronoms febles respecte al verb, amb un predomini de l'ús proclític, fins i tot en posició inicial d'oració, després de punt: “*Me* folgue que ho pasen bé” (1), “*L'*agarri de la cueta” (7). L'enclisi té lloc, com ara, amb l'infinitiu, el gerundi i l'imperatiu. Però encara és troben, com una pervivència de l'ús tradicional, alguns casos d'enclisi amb altres temps verbals, fonamentalment quan el verb ocupa la posició inicial absoluta d'oració: “Aní-*me'n* a segar herba” (6), “Respon-*me*: «A huit sous la fulla»” (7), “Dic-*li* yo al pollós notari” (7), “Tiri-*li* una mañoplada” (7), “Alcí-*li* después lo rabo” (8), “En asò, ix-*me'n* al carrer” (7).

En les combinacions pronominals quan el complement indirecte és de tercera persona es manté l'ordre clàssic CD + CI, tot i que en valencià al segle XVIII ja s'havia produït en aquest cas la inversió pronominal: “Un pollisó de notari / lo castañet me va amprar. / Yo *lo* y deixí” (7), “Viu tenia entravesat / un grandísim potracol, / y aixina que figuí el bras / (...), *lo* y traguí en una sarpada” (8). El pronom *se*, quan es combina amb *en* o *els*, ocupa el primer lloc, però amb el pronom *me* figura en segon lloc: “y *me se* mençà el acte” (7).⁶³

En els demostratius de 1a i 2a persona predominen clarament les formes no reforçades, que devien ser les habituals en el valencià parlat del segle XVIII, encara que en la llengua escrita encara es podien trobar els demostratius reforçats, si bé sempre de forma minoritària (cf. Martí Mestre, 1997: 102–104). En el *Paper graciós* només es documenta un cas del demostratiu reforçat: *aquesta* (2). La resta de formes són *este*, *esta*, *estos*.

62 Aquesta forma apareix bastant al segle XVIII en valencià, i es documenta ja en textos siscentistes (cf. Martí Mestre, 1997: 92–93), i deu explicar-se com un tret vulgar reforçat pel castellà (cf. Ferrando, 1989: 80).

63 Cf. Martí Mestre (1997: 100; 1999a: 171).

En el català antic les formes àtones dels possessius eren més usades que en l'actualitat, i fins i tot més emprades que les tòniques. En el *Paper graciós*, en canvi, ja predominen els possessius tònicos (10 casos) sobre els àtons (6 casos), i una bona part d'aquests corresponen a noms de parentiu: *ma agüela* (4, 6), a l'expressió *en tota ma vida* (7), on actualment també s'usa aquesta forma, i a l'expressió *ses llumenoses deytats* (1), relacionable amb el tipus *Sa majestat, Sa Santedat...* Els altres dos casos són *mos bosquets* (4) i *en ma becerola* (4).

En les oracions adjectives de relatiu només es documenta el pronom *que*, sense diferències funcionals, i tant referit a persona com a cosa. Darre-re preposició tenim *què*: “que són aquells [anys] *en què* a presa / se sol lo ferro escalfar” (5). En una ocasió hom intercala l'article entre la preposició i el relatiu, construcció considerada castellanitzant: “Voler és per convenència / pròpia, *en la que* sol mediar / o interés u obligació” (5). En les oracions adjectives explicatives amb referència a un antecedent global, amb caràcter neutre, no es fa servir *la qual cosa*, poc usada al segle XVIII, sinó preposició + *lo que*, segurament imitació del castellà: “ixqué y me se mençà el acte, / *de lo que* em quedí espantat” (7).

Es documenten els indefinits *atre* (2), *atra* (5), *atres* (4), amb reducció del grup *lt* a *l*.⁶⁴ *Ningú*, usat amb valor negatiu, no va acompanyat de l'adverbi *no*: “*ningú* les silabarà” (4). Convien *cada hu* (4) i *cascú* (4).

Es troben els numerals valencians moderns *dèsat* (6) i *díhuít* (6); també es documenta *huít* (7).

En l'apartat verbal notem la conservació de la desinència zero de forma lexicalitzada en les formes *guart* i *ador*, totes dues de primera persona, usades en expressions fixes: *Déu os guart* (1), *per llen ador* (1). En la resta de casos trobem la desinència *-e*.

Les persones 1a i 2a del plural del present d'indicatiu de la primera conjugació mantenen les desinències etimològiques *-am*, *-au*, a pesar que al segle XVIII també es documenten les analògiques *-em*, *-eu*, que també va usar Carles Ros: *gastam* (2), *empleam* (2), *miram* (3), *portam* (8). La desinència de la 2a persona del plural del present d'indicatiu del verb *haver* és *hau* (3), que conviu amb *hauen* (1). Es construeixen sense consonant velar analògica la 1a persona del present d'indicatiu del verb *voler*: *vull* (4) i del verb *ser*: *só* (6), així com el present de subjuntiu d'aquest mateix verb: *sien* (1). En canvi, hi ha velar en *puga* (3) i en *solc* (4).

64 En canvi, en el diccionari de Ros (1764: 17) es recull *altre*, *altra*, *altres*, que són també les úniques formes que documenta Torres Navarrete (1995: I, 1365) en la seua obra poètica. Per tant, les formes del *Paper graciós* bé podrien ser obra dels copistes posteriors.

En el pretèrit perfet conviuen les formes simples i les perifràstiques, amb un predomini de les primeres. Es mantenen els perfets forts en *-i* en els verbs *fer*, *veure* i *ser*: *fiu* (6, 8), *viu* (8), *fon* (5). L'imperfet d'indicatiu de *dir* és *dia* (2). En l'imperfet de subjuntiu conviuen les formes amb *-s* i amb *-ra*, amb tres exemples de cadascuna: *anàs* (2), *donàs* (7), *tingués* (7), *poguera* (5), *haguera* (2, 8). Esmentem també l'infinitiu analògic *tindre* (3), i els gerundis *sent* (2), *retraent* (2) i *creixent* (7), sense consonant velar analògica. Es documenten les perífrasis d'obligació *haver(-se) de* + infinitiu (2, 5, 6), la més freqüent; *tenir de* + infinitiu (4) i *tenir que* + infinitiu (3).

Adverbis de lloc: *dins* (2), *fora* (2), *ací ençà* (6), *aí* (3), *allí* (7), *darrere* (8), *amunt*, precedit de la preposició *en*: “pancha *en amunt* chitat” (6), i *avant* (5), també precedit de la preposició *en* i en correlació amb *de*: “amostrant / dècimes de set renglons, / de tretse, y *de aí en abant*” (3).

Adverbis i locucions adverbials de temps: *ara* (1, 4), *después* (8), *enchamay* (2), *may* (5), *nunca* (5, 6), *en tota ma vida* (7), *a voltes* (4), *sempre* (2, 3, 5), *tostem* (2), *a tothora* (2, 3), *enlora* (8), amb idea d'immediatesa, promptitud, com a *l'instant* (7).

Adverbis i locucions de manera: *així* (3, 6), *bé* (1, 2), *ben* (2, 3, 4), *millor* (2), *a presa* (5), *cert* (5).

Adverbis i locucions de quantitat: *més* (3, 5), *meñs* (3, 4), *a lo meñs* (4), *només* (3), *tan* (5, 6), *tan* (6), *molt* (4, 8), *un poquet* (2).

Adverbis d'afirmació, de negació i de dubte: *també* (2, 4), *tampoc* (3), *no* (4), *a cas* (3, 4).

Les oracions d'infinitiu amb valor temporal van introduïdes per la preposició *a* + article, i no per *en*. Exemple: “*A l'obrir* les cortinetes / de eixes belles pestañetes, / ompliu lo món de alegria” (8).

Ús confusionari de la preposició *en* en comptes d'*ab*: “no podia parlar *en mi*” (8), tot i que Ros també fa servir en altres textos la preposició *ab*.

Complement directe de persona precedit de la preposició *a*: “per deixar *a tots* pasmats” (5), “yo *a esta* no la volia” (5), “Viu *a Lapeta*” (5, 8), “que *als dos* (...) / en lo lecho ens trobaran” (6).

Conviuen les variants *sense* (3, 5) i *sens* (7, 8). *Dins* (3, 7) i *davall* (7) amb funció preposicional no van seguides de la preposició *de*. En canvi, tenim *baix de* (5, 6, 7). Apareix *fins a* (6), i no el castellanisme *hasta*, que ja s'havia assentat plenament en valencià al segle XVIII.⁶⁵ Fa servir la preposició *après de* (2), si bé també s'usa l'adverbi castellanitzant *después*.⁶⁶

65 Ros el va corregir en la seua *Corrección de voces y phrases*: “*hasta por fins, finsa o fims*” (p. 11).

66 Carles Ros va corregir el barbarisme *después* en la seua *Corrección de voces y phrases* (p. 9).

Conjuncions adversatives: *mes* (3, 4), amb valor restrictiu; *sinó* (2), *sinós* (2), amb valor d'oposició o exclusiu;⁶⁷ *si* (8), amb valor limitatiu: “perquè de nit la tancaben / (...), no podia parlar / en mi, *si* per la finestra de la cambra” (8).

Conjuncions i locucions temporals: *quant* (6, 8), *així que* (6, 7), *aixina que* (5, 8), *al punt que* (6), *aprés que* (3), *des de que* (7).

Conjuncions causals: *pués* (1, 2, etc.), *que* (3, 5), *perquè* (2, 4, etc.)

Conjunció final: *per a que* (7).

Conjunció concessiva: *encara que* (3, 4).

En les oracions substantives sovint s'elideix la conjunció, fet que ve afavorit per guardar el còmput mètric dels versos: “pués no convé parlar clar” (2), “no tinc por me guañaran” (3), “no crec li puga aplegar” (4). Notem en algun cas l'ús castellanitzant de la preposició *de* davant la conjunció *que*: “no hachen por *de que* m'agafen” (4).

5.4 Lèxic

Presentem per ordre alfabètic els mots més interessants del col·loqui. Notem com els col·loquis són una bona font per a estudiar el lèxic col·loquial i dialectal dels segles XVIII i XIX, bona part del qual arriba fins als nostres dies.

acomodar-se (3) v. ‘casar-se’. Aceptació no registrada al DIEC. 1a documentació respecte al DCVB i al DECat. Restricció semàntica del significat del verb. És un significat corrent als segles XVIII i XIX. També *acomodo* ‘marrit’, ‘festejant, pretendent’ (cf. Martí Mestre, 2006).

agwaitacosos [*aguaytacosos*] m. (3) ‘tafaner, persona que està a l'aguait del que ocorre esperant de traure'n algun profit’. Mot no registrat al DIEC. El DCVB (I, 312) i el DECat (IV, 690) el documenten en la *Rondalla de rondalles* de Lluís Galiana. També el trobem en un col·loqui de Joan Baptista Escorigüela (Martí Mestre, 1996: 258).

aigüerol [*aygüerol*] en l'expressió *entendimiento de aygüerol* (6) ‘persona de poc d'enteniment, poca-solta’. Cf. *tenir el cervell aiguat* ibid. El mot *aigüerol* no l'enregistren el DIEC ni el DECat. En els diccionaris valencians del segle XIX figura com a sinònim d'*aigüera* ‘alcantarilla o arbol·lón’ (Escrig, Escrig-Llombart, Martí Gadea), d'on el trau el DCVB (I, 347).

67 La variant *sinós* no la recull Torres Navarrete (1995) entre el lèxic de l'obra poètica de Ros. Coromines (DECat, VII, 908) no la documenta fins a Martí Gadea, i el DCVB (IX, 908) encara més tard. Podria tractar-se d'una innovació del copista.

aire [ayre] m. (2) ‘vanitat, frivolitat’. Accepció no registrada al DCVB ni al DECat. Metàfora fonamentada en les característiques físiques de l’aire, lligades a la idea d’immaterialitat, de buidor.

amorició f. (5, 6) ‘paraules amoroses, amoretes’. Mot no registrat al DCVB ni al DECat. No figura tampoc en els diccionaris valencians dels segles XVIII i XIX.

baldufari m. (7) ‘llibre-registre de documents, en aquest cas notariais’. Mot no registrat al DIEC, però documentat ja al segle XV (DCVB, II, 235).

becerola f. (4). En el DIEC, DCVB i DECat només en plural: *beceroles*, però en els diccionaris valencians dels segles XVIII i XIX figura en singular *becerola* (plural *beceroles*) (Ros, 1764; Escrig, 1851; Martí Gadea, 1891; Gulsoy, 1964: 81).

brossa [brosa] f. (2) ‘paraules o capteniments fútils, insubstancials’. Accepció no registrada al DECat. En el DCVB (II, 684) aplicat només a les paraules inútils. Metàfora fonamentada en el caràcter inútil i perjudicial de la brossa o herba silvestre no conreada.

calfó m. (5). Probablement amb el sentit d’‘excitador, escalfador, del desig amorós’, aplicat a Cupido, déu de l’amor. Sembla menys probable que en el nostre text tinga el sentit d’‘escalfament’, encara que potser també podria interpretar-se així. Mot no registrat al DIEC. Accepció no registrada al DCVB ni al DECat. En Escrig, Escrig-Llombart i Martí Gadea és sinònim de ‘calfament’.

cap sagranat! interj. (4). No registrada. Variant eufemística de *cap sagrat!*

caps m. pl. (2). En el text sembla fer referència a les suposades relacions sentimentals del llaurador amb altres dones, que li retreu la seua xicota. En altres textos dels segles XVIII i XIX documentem aquest mateix mot amb sentits senblants a ‘cabòries’, ‘raons’ o fins i tot ‘afers’ (cf. Martí Mestre, 2006). Es tracta d’accepcions no enregistrades als diccionaris.

captellen atronillat! interj. (5). No registrada. Eufemisme per *cap de Déu!*, valent-se de l’homonimització formal amb el parònim *lleu*. Cf. la locució *cap de lleu agranollat!*, usada en altres col·loquis valencians del segle XVIII (Martí Mestre, 2006).

clevill m. (6) ‘clivell’. 1a documentació respecte al DCVB. Coromines (DECat, II, 760) el documenta en Carles Ros. Mot valencià i tortosí.

colomí m. (4). ‘persona astuta’. Accepció no documentada al DIEC, al DCVB ni al DECat. En els diccionaris valencians del segle XIX *ser u bon colomí* ‘ser muy astuto y sagaz’ (Escrig, Escrig-Llombart, Martí Gadea). El documentem en diversos textos valencians dels segles XVIII i XIX. També pot ser aplicat, de forma pejorativa, a un individu vil, poc de fiar, i a un

home galant, festejador (Martí Mestre, 2006). Mot procedent del vocabulari dels colombaires, ben popular a València des del segle XVIII, i que ha deixat diversos mots i locucions en el lèxic comú (cf. Casanova, 2005).

comare f. (8). ‘llevadora’. El DCVB (III, 312) l’enregistra amb aquest sentit en valencià i balear, sense documentació. Coromines (DECat, V, 479) afirma que aquest sentit de *comare* és sobretot valencià.⁶⁸

corbellot m. (6) ‘llaurador’. Aceptació no registrada al DIEC i no documentada al DCVB. Metàfora burlesca. Llatinitzat humorísticament en el text (*corbellotus*). Amb aquestes expressions en llatí macarrònic el llaurador tracta de fer-se passar, burlescament, per un estudiant, davant la dona estimada.

descucadora f. (5) ‘bossa usada per a traure els cucs de les plantes. 1a documentació.

entreuix m. (5) ‘part del cos on s’uneixen les dues cames’. 1a documentació.

entriparció f. (7) ‘tipus de malaltia digestiva dels cavalls, segurament indigestió, empatx’. Mot no enregistrat al DIEC, al DCVB ni al DECat. Tampoc no consta en els diccionaris valencians del segle XIX. A Múrcia *entripà* ‘cólico’ (Molina, 1991: 19), ‘cólico doloroso en las tripas de las caballerías’ (Ortuño, Ortín, 1999: 87), a Almeria *entripada* ‘empacho’ (Escobedo, 2003: 97), a La Rioja *entriparro* i *entriporrado* ‘hartazgo, indigestión debida a un exceso de comida’ (Pastor, 2004: 219), a Navarra *entriparro* ‘antojo’, ‘deseo vehemente, agetencia fuerte de una cosa’; ‘hartazgo, cólico, indigestión’; ‘aversión, odio’ (Iribarren, 1952: 215), a Asp *entripao* ‘antojo’ (Galván / Sala, 2002: 58). En el DRAE només figura el substantiu col·loquial i metafòric *entripado* ‘enojo, encono o sentimiento que alguien tiene y se ve precisado a disimular’, si bé aplicat a una afecció gàstrica el substantiu *entripado* es documenta en textos castellans des del segle XIX, i des del XVIII com a adjectiu en *tabardillo entripado* i *dolor entripado* (cf. CORDE, *Diccionario de Autoridades*). Vegeu també s. v. *entripar*.

entriparat adj. (7). ‘afectat per entriparció’. Mot no registrat al DIEC i no documentat al DECat. En el DCVB (V, 90) *entripar-se* ‘empatxar-se, indigestar-se’ a través del diccionari de Martí Gadea (1891), i *entriparat*, *-ada* ‘que està dins la panxa o que molesta la panxa interiorment o exterior’, sense documentació. En efecte, en Martí Gadea *entripar-se* té aquest sentit, i *entriparat*, *-ada* ‘empachado, da’, ‘que está, toca o molesta en las tripas’, i també com a nom d’una malaltia digestiva de les cavalleries. Abans Escrib (1851)

68 Vegeu també sobre aquest sentit de *comare* Martí Mestre (2001: 195–196).

recollia el substantiu *entripat* com a nom d'una afecció gástrica: 'entripado o torozón, dolor de tripas', i l'adjectiu *entripat*, *-ada*, corresponent al castellà *entripado*, *-da*. En castellà l'adjectiu *entripado*, *-da* figura ja en el *Diccionario de Autoridades* (1732): 'lo que está en las tripas o toca en las tripas, como dolor entripado, tabardillo entripado', d'on va passar a les edicions posteriors del diccionari acadèmic. En terres aragoneses es coneix també l'adjectiu *entri-pau* 'empachado, indigesto', si bé té més extensió la forma *entriparrado*, *entri-parrau*, així com el verb *entriparrar(se)*, *entriporrarse* i *entiparrar(se)* (Miguel, 1989: 223; López, 1992: 35; *Endixe*, 748, 752; Romanos, 2003: 179; Andolz, 2004: 176–177; Moneva, 2004: 200, Rodés, Maza, Gavín, 2005: 96); *entri-garrarse* 'hartarse de comer; estar ahito e indigesto por haber comido' i *entri-porrado*, *-da* 'harto, ahito de comer' es localitzen a Navarra (Iribarren, 1952: 215); a La Rioja *entriparse* i *entriparrarse* 'hartarse' (Pastor, 2004: 219).⁶⁹

guitarra f. (4) 'sonador de guitarra, guitarrista'. Accepció no registrada. Per metonímia.

hipèrbol f. (3). Variant formal d'*hipèbole* no enregistrada als diccionaris.

llauró m. (2, 3) 'llaurador'. Accepció no registrada al DIEC ni al DECat. El DCVB (VI, 914) la documenta només en Carles Ros, si bé era bastant habitual a l'època. El recull Sanelo (Gulsoy, 1964: 150), i figura en els diccionaris d'Escrig-Llombart (1887) i de Martí Gadea (1891) com a accepció familiar.

lletrat de cuina (5) 'lletrat de fira, de baixa mena'. No registrat. Metàfora de caràcter despectiu, per la condició humil, baixa, de la cuina. Cf. *diputat de cuina*, *advocat de cuina* (DCVB, III, 820) i *dotor de cuina* 'tafaner, batxiller' (Martí Mestre, 2006).

manyoplada f. (7) 'colp pegat amb la manyopla'. Mot no registrat.

moixents adj. (7) 'moltíssims, en gran nombre'. Mot no registrat. Numeral imaginari per indicar una gran quantitat. El mateix Carles Ros en un altre col·loqui fa servir el numeral imaginari sinònim *moixanta* (Martí Mestre, 2006).

69 Així, doncs, en castellà general els diccionaris etimològics i normatius no recullen el verb *entriparse* amb el sentit d'empacharse, indigestarse', sinó només *entripar* 'empapar con agua' (Cuba), 'disgustar' (Hispanoamèrica), i *entriparse* 'encolerizarse' (Ecuador) (DRAE, Moliner, 1966: I, 1151), ni l'adjectiu *entripado* amb el sentit d'empachado', els quals recollim, en canvi, de vegades amb variació formal, en varietats peninsulars orientals, com les aragoneses, navarreses i de La Rioja, relacionades amb el sentit del valencià *entripat* i *entripar-se*. A Còrdova, *entripado*, *-da* 'empanzado, herido en el vientre' (Alvar Esquerria, 2000: 346).

morral m. (3) ‘maliciós, picardiós’. Accepció no registrada al DIEC, al DCVB ni al DECat. En el DCVB (VII, 587) ‘persona grossera’, en el DECat (V, 802) ‘home bèstia embrutit, grosser’, que no corresponen amb el nostre cas, on té un sentit diferent, i no necessàriament pejoratiu. En el DRAE, en sentit figurat, *morral* ‘el zote, grosero e ignorante’ es troba des de l’edició de 1869, definit posteriorment com ‘hombre zote y grosero’. Més pròxim al nostre és el sentit que té *morral* a La Mancha: ‘hombre de aviesa intención y dañosas acciones’ (Serna, 1983: 258), i encara més a Villena *morral* ‘astuto, pícaro’ (Soler García, 1993: 191). Reig (2005: 523) el defineix en valencià com ‘persona innoble, dolenta, que té males intencions i actua maliciosament’, amb to pejoratiu. Aquest matís, però, es perd en el sentit que té a Altea, on *morral* es diu “cariñosamente a quien te hace alguna faena” (Llorens, 1983: 91).

oriolet m. (3) Potser fa referència a un home femeller, calavera. Accepció no registrada. Metàfora degradant. A Mallorca *oriolet* ‘calavera, tronera, mujeriego’ (*Diccionari Aguiló*, V, 259). En els diccionaris valencians del segle XIX *oriolet* ‘dona viva, desimbolta, aguda i alegre’ (Escrig, 1851: 619; Martí Gadea, 1891: 1374). Cf. *cap de oriolet* ‘cabeza de chorlito’, en Lamarca (Casanova, 2003: 176); *tenir oriols al cap* o *dur oriols* ‘portar moltes fantasies, ésser presumida i capbuit’ (DCVB, VIII, 50).

palla f. (2) ‘paraules o accions fútils, insubstancials’. Accepció no registrada al DECat. i no documentada al DCVB. Metàfora motivada per l’escassa o nul·la valoració de la palla, en relació al gra.

papillota f. (5) ‘tros de paper amb què es subjecta un floc de cabells per arrissar-lo’. No registrat al DECat; no documentat al DCVB. Mot d’origen francès. En la literatura popular del segle XVIII es troba usat amb referència a les persones distingides, les que feien servir aquest ornament, la *gent de papillota*, per oposició a la gent comuna o *gent de poca nota* (cf. Martí Mestre, 2003: 674).

paraxisme m. (8). Variant de *paroxisme*, no registrada al DIEC, DCVB ni DECat. En el DCVB (VIII, 226) *paraxisma*.

pardal m. (3) ‘persona desperta, perspicaç, eixerida’. Accepció no registrada al DECat. Metàfora fonamentada en l’astúcia atribuïda als ocells.

peixcar v. (3) ‘obtenir, aconseguir un benefici, un profit’. Accepció no registrada al DECat. 1a doc. respecte al DCVB. Metàfora.

pollissó m. (7) ‘pollós’. Mot no registrat al DIEC i no documentat al DECat. 1a documentació respecte al DCVB. Prou usual en la literatura popular dels segles XVIII i XIX (cf. Martí Mestre, 2006).

refilar v. (7) 'llençar quelcom lluny amb força'. Accepció no registrada al DECat. 1a documentació respecte al DCVB.

respirall m. (7) 'ventositat, llufa'. Accepció no registrada. Mot de caràcter irònic.

rucal adj. (3) 'pertanyent o relatiu als rucs'. No documentat.

salat adj. (8) 'agut, subtil', aplicat a l'enteniment. Accepció no registrada al DECat. 1a documentació respecte al DCVB.

sequiol m. (6). Mot valencià i tortosí.

servici m. (8) 'lavativa, ènema'. Accepció no registrada al DIEC, DCVB ni DECat. Mot de caràcter eufemístic. A la Garrotxa el *servici* és l'orinal (DCVB, IX, 876). També en castellà: *servicio* 'vaso en que se purga el vientre' (Covarrubias, 1995 [1611]: 892).

servidor m. (2) 'orinal, gibrelleta'. Accepció no registrada al DIEC ni al DECat. En el DCVB (IX, 877) es documenta al segle XVIII, com a valencià i tortosí. És prou corrent en els col·loquis valencians del segle XVIII (Martí Mestre, 1996: 356), i és recollit pels diccionaris valencians del segle XIX. També es coneix en castellà, recollit per Covarrubias (1995 [1611]: 892): *servidor* 'bacín, vaso en que se purga el vientre', i pel *Diccionario de Autoridades* (1739): 'bacín o servicio'. En el col·loqui de Carles Ros hom juga humorísticament amb el doble sentit del mot. Cf. *serviciador* 'persona que administra un ènema' (Martí Mestre, 1997: 214).

sil·labar [*silabar*] v. (4) 'sil·labejar'. Mot no registrat. També en castellà *silabar*.

trompallot m. (3) 'persona inútil, que fa nosa i no serveix per a res, poca-traçà'. Mot no registrat al DIEC, accepció no registrada al DECat i no documentada al DCVB. Metàfora cosificadora i degradant, de caràcter col·loquial. També figura en textos populars valencians del segle XIX (Martí Mestre, 2006). En Escrig-Llombart (1887) i Martí Gadea (1891) 'persona torpe'. El recull Reig (2005: 750–751) 'persona inútil i mentalmente estúpida', com *trompot*. A Altea *trompillot* 'persona que no razona, que anda o se comporta con desorientación, no equilibrada' (Llorens, 1983: 122).

xuplar v. (1) 'xuclar'. Encreuament de *xuclar* amb *xupar*.

Castellanismes: *agüela* (4), *abogos* (2), *bayo* (7), *dardo* (6), *dengue* (5), *desassossiegos* [*desasossiegos*] (2), *desposorio* (8), *enchaulat* (5), *faldriquera* (7) 'butxaca', *guapo* (1), *lletrechar* (4) 'confegir', *puntillo* (2), *rabo* (7, 8), *relinch* (6), *requiebro* (5), *roïdo* (7), *sospecha* (2), *tontada* (3), *tontillo* (7).

Locucions i frases fetes: *ajuntar els berenars* (6) 'casar-se', *anar-se'n a escaparar* (3) 'anar-se'n a mal viatge', *córrer la Seca, Meca i la Vall d'Andorra* (3) 'anar d'ací d'allà, caminar o viatjar molt', *en lo món el que meñs corre vola* (4),

envidar de fals (2) ‘comportar-se de manera falsa, ser fals’,⁷⁰ *escalfar-se lo ferro* (5) ‘despertar els instints sexuals’, (*estar*) *gochós com un bell orat* (7), *fer la carbonada* (3) ‘fer una acció vil; adulterar’,⁷¹ *fer nuc* (5) ‘casar-se, unir-se sentimentalment a una persona’, *ser rosí de lloguer que a tot clava el quixal* (1) ‘ser un home femeller, saltamarges, que va amb totes les dones’, *tirar maneguetes* (4),⁷² *tindre cada u son drapico posat en la bugada* (4)⁷³, *viure com a peix en l’aigua* (2) ‘viure molt bé, molt feliç’.

5.5 Canvis de codi

A banda dels castellanismes que es documenten al text, els habituals a l'època, cal considerar els casos de ‘canvi de codi, els quals sovint es donen també en altres col·loquis (cf. Martí Mestre, 1997: 229–231). Generalment en aquests casos està implicat el castellà. El fenomen es dona al text quan es reproduïxen expressions de cortesia i urbanitat, que el llaurador considera *palla*, *brassa* i *aire* (p. 2). També en alguns mots considerats cultes o d'un registre elevat: *significado*, *entendimiento* (4), *verso ayroso* (5), i quan es reproduïxen expressions literàries d'origen castellà: *según tiene el quenio* (4), *Mas dexemos esto a un lado* (5),⁷⁴ *En punto la media noche* (7). També es dona en àmbits d'ús on anava introduint-se el castellà, com és el cas del galanteig refinat. En la relació amorosa entre el llaurador i Lapeta es barreja el català i el castellà, com una mena d'imatge humorística i paròdica del llenguatge de les relacions amoroses refinades (ps. 5, 6, 8). Hi ha també un ús del llatí macarrònic amb una finalitat humorística, quan el llaurador es vol presentar a Lapeta com a estudiant (p. 6).

70 També en castellà. En Gonzalo Correas (1992 [1627]: 572) *envidar de falso* ‘dar muestra fingida de querer lo que otro, para engañarle y hacer su hecho, y mostrar querer acometer’.

71 Figura també en textos populars valencians del segle XIX (cf. Martí Mestre, 2006). Potser per referència metafòrica a la *carbonada* ‘primer excrement que fa l'infant acabat de nàixer’, o potser eufemisme per *cabronada*.

72 Locució no registrada als diccionaris catalans consultats. En castellà existeix la locució col·loquial *pegar mangas* ‘introducirse a participar de algo’ (DRAE). En el cas que ens ocupa la locució *tirar maneguetes* sembla fer referència a l'acció de galantejar una dona.

73 En el DCVB no figura aquesta locució, però sí *tindre son drapet en ruscada* ‘tenir vicis o faltes de què acusar-se’ (IV, 596), recollida en valencià, i formada amb el mot *ruscada*, sinònim de *bugada*.

74 En aquest cas aporta una major expressivitat que serveix per a introduir un canvi d'assumpte.

Bibliografia

- Alonso, Martín (1986): *Diccionario medieval español*, Salamanca: Universidad Pontificia de Salamanca.
- Alvar Ezquerra, Manuel (2000): *Tesoro léxico de las hablas andaluzas*, Madrid: Arco Libros.
- Amades, Joan (1957): “Literatura carnestoltesca valenciana”, *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* XXXIII, 123–144.
- Andolz, Rafael (2004): *Diccionario aragonés*, Saragossa: Mira Editores.
- Ardit, Manuel (1977): *Revolución liberal y revuelta campesina*, Barcelona: Ariel.
- (1993): *Els homes i la terra del País Valencià (segles XVI–XVIII)*, Barcelona: Curial, 2 vols.
- Barberà, Faustí (1905): *Conferencias sobre bio-bibliografía de Carlos Ros*, València: Francisco Vives Mora.
- Blasco, Ricard (1984): *La insolent sàtira antiga*, Xàtiva: Excel·lentíssim Ajuntament.
- Calero, José Luis (1981): *El habla de Cuenca y su Serranía*, Conca: Excma. Diputación Provincial.
- Cañada Solaz, Rosa J. (1994): *Literatura popular de los siglos XVIII i XIX en Valencia*, València: Universitat de València, tesi doctoral.
- Cano i Ivorra, Ma. Antònia (1995): *El Llibre del Mostassaf d'Elx. Edició crítica i estudi lingüístic*, Alacant: Institut de Cultura Juan Gil-Albert.
- Caro Baroja, Julio (1979): *El Carnaval*, Madrid: Taurus.
- Casanova, Emili (1989): *Memòries d'un capellà del segle XVIII*, València: IAM.
- (1990–1991): “El Raro diccionario valenciano–castellano único y singular de voces monosyllabas de Carles Ros (1770)”, *Llengua i Literatura* 4, 129–182.
- (2003): “El Diccionari valencià–castellà i castellà–valencià de Lluís Lamarca, de 1842”, in: *Lexicografia y lexicología en Europa y América. Homenaje a Günther Haensch en su 80 aniversario*, Madrid: Gredos, 169–185.
- (2005): “Lèxic i cultura popular: la creació lèxica dels colombares valencians entre el segle XVIII i el XX”, *Zeitschrift für Katalanistik* 18, 93–113.
- Cepeda, José (1990): “Tipos populares en el Madrid de Carlos III”, in: *Coloquio Internacional Carlos III y su siglo*, Madrid: Universidad Complutense, tomo II, 481–503.

- Colomina, Jordi (1991): *El valencià de la Marina Baixa*, València: Generalitat Valenciana.
- Colón, Germà (1978): *La llengua catalana en els seus textos*, Barcelona: Curial.
- CORDE = Real Academia Española: Banco de datos (CORDE) [en línia]. *Corpus diacrónico del español*, <<http://www.rae.es>> [febrer 2006].
- Correas, Gonzalo (1992 [1627]): *Vocabulario de refranes y frases proverbiales*, Madrid: Visor Libros.
- Covarrubias, Sebastián de (1995 [1611]): *Tesoro de la lengua castellana o española*, Madrid: Castalia.
- DCVB = Alcover, Antoni M.; Moll, Francesc de B. (1988): *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma de Mallorca: Moll, 10 vols.
- DCECH = Coromines, Joan (1980–1991): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Madrid: Gredos, 6 vols.
- DECat = Coromines, Joan (1980–2002): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona: Curial, 10 vols.
- Diccionario de palabras propias del Alto Mijares*, <<http://members.fortunecity.es/montanejos/diccionario.htm>> [actualitzat el 25 de novembre de 2003].
- DIEC = Institut d'Estudis Catalans (1995): *Diccionari de la Llengua Catalana*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana / Ed. 62.
- Diccionari Aguiló*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1915–1934.
- DRAE = Real Academia Española (2001): *Diccionario de la Lengua Española*, Madrid: Espasa.
- Endize de bocables de l'aragonés* (1999), Osca: Instituto de Estudios Altoaragoneses, 4 toms.
- Escobedo, Antonio (2003): *Vocabulario almeriense*, Almería: Universidad de Almería.
- Escrig, Josep (1851): *Diccionario valenciano-castellano*, València: Ferrer d'Orga.
- Escrig, Josep / Llobart, Constantí (1887): *Diccionario valenciano-castellano*, València: Librería de Pascual Aguilar, editor.
- Espín Rubert, Maria Assumpció (1994): *Carles Ros: Idees lingüístiques i edició de l'obra literària*, València: Universitat de València, tesi doctoral.
- Fernández Valladares, Mercedes (1988): “Cartas en verso de rústicos y patanes. Las «Nuevas» de la Corte a principios del siglo XVIII”, in:

- Casado Lobato, Concepción (ed.): *Varia bibliographica. Homenaje a José Simón Díaz*, Kassel: Reichenberger, 255–268.
- Ferrando, Antoni (1989): “La llengua del Misteri d’Elx”, in: Holtus, Günter / Lüdi, Georges / Metzeltin, Michael (eds.): *La Corona de Aragón y las lenguas románicas: miscelánea de homenaje para Germán Colón*, Tübingen: Narr, 75–89.
- Fuster, Joan (1985): *La Decadència al País Valencià*, Barcelona: Curial.
- Galván, José Antonio / Sala, Francisco Pedro (2002): *Aspe: isla lingüística*, Alacant: Instituto de Cultura Gil-Albert.
- Gargallo, José Enrique (2004): *Habla y cultura popular en el Rincón de Ademuz*, Madrid: CSIC.
- Ginebra, Jordi (1992): “Llengua, gramàtica i ensenyament en el tombant del segle XVIII al XIX”, *Randa* 31, 65–77.
- (1995): “Notes sobre el gramàtic Joan Petit i Aguilar (1752–1829)”, in: Balsobre, Pep / Gratacós, Joan (eds.): *La llengua catalana al segle XVIII*, Barcelona: Quaderns Crema, 97–118.
- (1996): *L’obra gramatical d’Antoni Febrer i Cardona (1761–1841)*, Maó: Institut Menorquí d’Estudis.
- Guardiola i Savall, Ma Isabel (2004): Carles Ros, *Raro diccionario valenciano–castellano, único y singular de voces monosyllabas. Estudi introductorio i edició*, Alacant: Universitat d’Alacant.
- Guillamón Álvarez, Javier (1981): *Honor y honra en la España del siglo XVIII*, Madrid, Universidad Complutense.
- Gulsoy, Joseph (1964): *El diccionario valenciano–castellano de Manuel Joaquín Sanelo*, Castelló de la Plana: Sociedad Castellonense de Cultura.
- (1992): “El *Silabario de vocablos lemosines o valencianos* de Manuel Joaquín Sanelo”, in: Ferrando, Antoni (ed.): *Miscel·lània Sanchis Guarnier*, II, Barcelona: PAM, 217–237.
- Hurtado Álvarez, Ernesto (1981): *El poeta Melchor de Benimarfull (1781–1835)*, Alacant: Publicaciones de la Caja Provincial de Ahorros.
- Iribarren, José Ma. (1952): *Vocabulario navarro*, Pamplona: Diputación Foral de Navarra.
- Llatas, Vicente (1959): *El habla del Villar del Arzobispo*, València: Institución Alfonso el Magnánimo, 2 vols.

- Llombart, Constantí (1879): *Los Fills de la Morta-Viva*, València: Emilio Pascual.
- Llorens Barber, Ramón (1983): *Diccionario de Altea y sus cosas*, Altea: Publicaciones Revista Altea.
- López Navarrete, Rafael (1992): *El habla de Sarrión*, Barcelona: Gregorio López Navarete.
- Mal Lara, Juan (1568): *La filosofía vulgar*, Sevilla: Hernando Díaz.
- Marco, Joaquim (1977): *Literatura popular en España*, Madrid: Taurus.
- Martí, Marc (2001): *Ciudad y campo en la España de la Ilustración*, Lleida: Milenio.
- Martí Gadea, Joaquim (1891): *Diccionario general valenciano—castellano*, València: José Canales Romà.
- (1906): *Troços y mosos*, València: Imprenta de Antonio López.
- Martí Grajales, Francisco (1987): *Ensayo de una bibliografía valenciana del siglo XVIII*, València: Diputació de València.
- Martí Mestre, Joaquim (1994): *El «Libre de Antiquitats» de la Seu de València. Estudi i edició*, València / Barcelona: IUFV / PAM.
- (1996): *Col·loquis eroticoburlescos del segle XVIII*, València: IVEI.
- (1997): *Literatura de canya i cordell al País Valencià*, València: Denes.
- (1998): “L’ortografia al segle XVIII al País Valencià. Entre la tradició i la innovació. Les propostes de Joan Baptista Escorigüela”, *Llengua i Literatura* 9, 101–151.
- (1999a): “El català del País Valencià dels segles XVII i XVIII”, *Caplletra* 27, 167–188.
- (1999b): “Aportacions de les edicions de textos al coneixement de la llengua catalana dels segles XVI, XVII i XVIII”, *Catalan Review* XIII:1–2, 117–134.
- (2001): “Llengua i societat en la medicina tradicional i popular dels segles XVIII i XIX”, *Caplletra* 31, 173–212.
- (2003): “El lèxic de la moda en la literatura de cordell”, in: *Professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, història*, vol. II, Barcelona: Universitat de Barcelona, 657–678.
- (2004): “Els col·loquis valencians”, in: *Escriptors valencians de l’Edat Moderna*, València: Generalitat Valenciana, 193–211.

- (2005): “Una valoració sobre la llengua catalana dels segles XVI, XVII i XVIII”, in: Martínez Romero, Tomàs (ed.): *Les lletres hispàniques als segles XVI, XVII i XVIII*, Castelló: Universitat Jaume I, 93–125.
- (2006): *Diccionari històric del valencià col·loquial. Segles XVII, XVIII i XIX*, València: Universitat de València.
- Martín Gaite, Carmen (1981): *Usos amorosos del dieciocho en España*, Barcelona: Lumen.
- Mestre Sanchis, Antonio (1979): “Religión y cultura en el siglo XVIII español”, in: Mestre Sanchis, Antonio (dir.): *Historia de la Iglesia en España. IV. La iglesia en la España de los siglos XVII y XVIII*, Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 583–743.
- Miguel Ballestín, Pascual (1989): “El habla de Gallocanta, una realidad viva”, *Xiloca* 3, 201–242.
- Mistral, Frédéric (1979): *Lou Trésor dou Félibrige ou Dictionnaire provençal-français*, Raphèle-lès-Arles: M. Petit, 2 vols.
- Molina Fernández, Patricio (1991): *Parablero murciano*, Múrcia: Ediciones Mediterráneo.
- Moliner, María (1966): *Diccionario del uso del español*, Madrid: Gredos.
- Moneva y Puyol, Juan (2004): *Vocabulario de Aragón*, Saragossa: Xordica Editorial.
- Ortuño, Miguel / Ortín, Marco (1999): *Diccionario del habla de Yecla*, Yecla: Excmo. Ayuntamiento de Yecla.
- Palabras nuestras. El diccionario de El Cubillo* (en línia) <www.geocities.com/BourbonStreet/Square/2024/elcubillo/dico.htm>.
- Pastor Blanco, José María (2004): *Tesoro léxico de las hablas riojanas*, Logroño: Universidad de La Rioja.
- Penalba, Teresa / Navarro, Andrés (1997): “Aproximación a la historia del habla de la Hoya de Buñol-Chiva”, *Revista de Estudios Comarcales Hoya de Buñol-Chiva* 2, 35–58.
- Pitarch, Vicent (2001): *Llengua i església durant el Barroc valencià*, València / Barcelona: IIFV / PAM.
- Prats, Modest (ed.) (1995): *Política lingüística de l'Església catalana. Segles XVI–XVII*, Vic: Eumo.
- Puerta, Ruth de la (2002): *El llenguatge del vestit*, Picanya: Edicions del Bullent.

- Puig, Aureli (2002): *Diccionari de la indumentària. El vestit popular valencià als segles XVIII i XIX. Cançoner*, Castelló: Diputació de Castelló.
- Real Academia Española: *Nuevo Tesoro lexicográfico de la Lengua Española* <<http://ntlle.rae.es/ntlle/>>.
- Reig, Eugeni S. (2005): *Valencià en perill d'extinció*, València [edició a càrrec de l'autor].
- Ribelles Comín, Josep (1943): *Bibliografía de la lengua valenciana*, III, Madrid: Tip. de la Revista de Archivos / Ministerio de Educación y Ciencia.
- Rodés, Francho / Maza, Paquita / Gavín, Gonzalo (2005): *Bocabulario monnegrino*, Osca: Publicacions d'o Consello d'a Fabla Aragonesa.
- Romanos Hernando, Fernando (2003): *Al límite. La pervivencia del aragonés en las comarcas del norte de Zaragoza*, Saragossa: Diputación de Zaragoza.
- Ros, Carles (1764): *Diccionario valenciano–castellano*, València: Benito Monfort.
- Segarra, Mila (1985): *Història de l'ortografia catalana*, Barcelona: Empúries.
- Serna, José S. (1983): *Cómo habla La Mancha. Diccionario manchego*, s. l., s. n.
- Soler García, José María (1993): *Diccionario villenero*, Alacant: Instituto de Cultura "Juan Gil-Albert".
- Torres Fornés, Cayetano (1903): *Sobre voces aragonesas usadas en Segorbe*, València: [s. n.]
- Torres Navarrete, Francesc (1995): *La llengua de Carles Ros*, València: Universitat de València, tesi doctoral.
- Villanueva, Ma. Carmen (1996): "Peculiaridades léxicas del habla de Caudiel. II parte", *Instituto de Cultura Alto Palancia* 3, 51–66.
- Vocabulario popular serrano*, <<http://rcrochina.iespana.es/vocabulario.htm>>.